

Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Мастер рад

Совјетска Русија у часопису Српски књижевни гласник (1919-1941)

Студент:
Невена Рајичић
ИС17/205

Ментор:
др. Мира Радојевић

Јун 2019. године

Садржај:

Увод	4
Књижевници и политика	5
Српски књижевни гласник	5
Сарадници Српског књижевног гласника	6
Совјетска Русија и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Југославија)	9
Политички односи	Error! Bookmark not defined.
Болшевизам између теорије и стварности	16
Совјетско друштво	21
Совјетски друштвени модел	23
Породица у Совјетској Русији	25
Омладина	26
Наука и култура	26
Совјетска књижевност	28
Нови писци	30
Дечија књижевност	31
Пролетерски песници	32
Просвета	33
Совјетски радови на пољу југословенске књижевности и историје	34
Часописи у Совјетској Русији	35
Књижевност у емиграцији	36
Позориште у емиграцији	37
Руска наука у емиграцији	37
Руска издања у Краљевини Југославији	38
Политички преглед	39
Совјетска Русија у међународној политици	40

Совјетска Русија и питање мореуза	43
Стаљинова спољна политика.....	45
Минхенски споразум.....	53
Унутрашња политика Совјетске Русије	54
Троцкизам.....	55
Привредни експерименти.....	57
Совјети и црква	62
Војска	63
Закључак	65
Извори	67
Литература	73

Увод

Историјске везе српског и руског народа имају веома дугу традицију, која датира још од првих веза и контаката у 10. веку, па све до данашњих дана. Током тог времена, међусобне односе Русије и српске државе карактеришу раздобља снажних културних и духовних веза, сарадње и прожимања. Она су често била праћена периодима културних и духовних антагонизама и удаљавања са сменом појачаног дипломатског и војног ангажовања и спољнополитичке незаинтересованости. Међусобни контакти, прожимања и утицаји постали су интензивнији током 20. века. Балкан је у руској дипломатији имао велику важност, док је Русија у спољној политици и преображајима балканских држава заузимала важну, често и кључну позицију. То се посебно одразило у време балканских ратова, за време Првог светског рата, као и у периоду након Првог светског рата. Догађаји и промене који су уследили након Октобарске револуције преобразили су Русију у прву социјалистичку земљу. Уследила је међународна изолација и потпуни преображај њене спољне политике у складу са болшевичким начелима и схватањем карактера међународних односа.

После формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца искључена је свака могућност да Совјетска Русија (а затим СССР) подржи нову државу. Владајућа династија Карађорђевића била је у родбинским везама са династијом Романових, а у земљи је живео велики број руских „белих емиграната“, што је било сасвим довољно за антагонизам између двеју држава. У то време, Београд, Париз и Софија постају највећи центри одбегле руске интелектуалне елите и племства. С обзиром да је реч о високообразованим људима, они су дали непроцењиви допринос развоју тадашње југословенске науке, уметности и архитектуре.

Тек 1940. године, када се надвила опасност од Италије и Немачке, кнез Павле Карађорђевић одлучује да се зближи са Совјетским Савезом. Те године се успостављају трговински, а затим и дипломатски односи између СССР-а и Југославије. Међутим, упркос не постојању званичних дипломатских веза између две државе, у међуратном периоду су опстале културне везе између два народа. Посебно велики допринос томе дао је највећи и најзначајнији часопис тог доба „Српски књижевни гласник“.

Овај часопис је одабран за истраживање са намером да покаже ставове и погледе српских (југословенских) интелектуалаца на совјетску државу, друштво, политику, привреду и културу. Уговором о трговини јуна 1940. године, Краљевина Југославија је међу последњим европским земљама признала Совјетску Русију. До значајнијих тековина тих односа, упркос преговорима, није дошло.

У овом раду ћу покушати да прикажем ко су људи који пишу рубрике о Совјетској Русији и са којим тежњама, али ћу приказати и како се њихов став током времена мењао. Ослањајући се на традиционално српско-руско пријатељство, аутори су почетком двадесетих година углавном мислили да је совјетски режим пролазан, али да српски народ

мора остати уздржан од било каквих политичких акција према Русији и то из обзира према руском народу. С обзиром да се Совјетска Русија постепено изборила за своје место у међународној политици, неизоставно је уследила жеља за обновом односа. Насупрот политичком погледу и ставовима, у Српском књижевном гласнику је било вести о животу обичних људи у Русији, сељака, привреди, култури са очигледно тежњом да се ови домени њиховог живота приближе југословенској читалачкој публици. На тај начин су одржаване и подржаване везе на различитим пољима међу овим народима док се чекао час нормализације политичких односа.

Књижевници и политика

Књижевници међуратног периода су учествовали у јавном и политичком животу на разне начине. Они су расправљали о државном уређењу, друштвеним вредностима, али и о социјалним групама и класама у друштву. Били су активни о око питања политичке моћи, као и критике власти, иако су неки од њих узимали учешће у раду државе и политичких странака. Идеолошка питања су била саставни део јавног деловања. Интелектуалци међуратног раздобља, а тиме и књижевници делили су се на три идеолошка и политичка круга или групације: конзервативна, либерална и социјалистичко-комунистичка.¹ Значајна је и чињеница да су писци међуратне Југославије потицали из свих друштвених слојева и професија – сељштва, чиновништва, интелигенције, војске, свештенства, занатлија. Поред државних, политичких и културних установа, књижевници су своје погледе представљали јавности посредством часописа и новина. Своје погледе идеје и ставове углавном либерална групација је објављивала и у Српском књижевном гласнику. То је заправо био један од начина јавног деловања.

Српски књижевни гласник

Током првих година Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца многи часописи и новине су усклађивали своју уређивачку политику према потребама још увек неконсолидоване државе. Неки су и настајали из тих разлога, док су се већ постојећи прилагођавали новој ситуацији. Српски књижевни гласник (СКГ) био је часопис са традицијом и угледом због чега се сматра једним од најзначајнијих српских књижевних часописа. Излазио је у два наврата, у Београду од фебруара 1901. године до јула 1914. године и у новој серији од септембра 1920. године до априла 1941. године. Публикован је два пута месечно у више књига годишње, тако да су до 1914. године изашле 32 књиге у 323 свеске и од 1920. године до 1941. године 62 књиге у 495 свезака.² У формалном

¹ Милосав Јанићијевић, *Стваралачка интелигенција међуратне Југославије*, Београд 1984.

² *Четрдесетогодишњица Српског књижевног гласника*, Српски књижевни гласник, књ. LXII, бр. 3, 1. фебруар 1941, 173-179.

погледу СКГ је задржао ранија обележја – рубрике, уређивачку концепцију и персонални састав. Поред одабараних литерарних радова, уредништво је посебну пажњу посвећивало политичким хроникама, прегледима, коментарима и анализама. Стални сарадници часописа били су бројни политички и национални радници, јавне личности и научници. Утицај који је СКГ имао у српској култури наметнуо је многим друштвеним наукама, па и историји, обавезу за свестранијим изучавањем његовог садржаја.³

Оснивач Српског књижевног гласника био је Богдан Поповић који је уз помоћ одбора био и уредник до 1905. године када су га преузели Павле Поповић и Јован Скерлић.

Први послератни уредници Слободан Јовановић и Богдан Поповић истицали су саслушавање различитих мишљења као једини начин за развој правих вредности. Од тадашњих уредника треба поменути Светислава Петровића, Миодрага Ибровца и Милана Богдановића, чијим је заслугама СКГ постао и југословенска смотра књижевника и научника.

Либерализам у књижевности и политици доследно је значио исповедање тежњи за објективношћу и истином на којима је СКГ засновао све своје вредности. Истовремено је прокламовао циљ да служи као велика духовна спона између свих делова српског народа, између оних који раде у његову корист, између своје нације и њене књижевности и великих модерних књижевности и западне цивилизације.⁴

Сарадници Српског књижевног гласника

Као најраширенији часопис у земљи, са сарадницима из свих крајева и племена, Српски књижевни гласник је ширио видике и разматрао све проблеме новонасталог стања у земљи и иностранству. У спољној политици часопис се интересовао о промени граница, система и односа између држава и народа у Европи, новим типовима држава попут Совјетске Русије, а и новим установама у међународном животу (Друштво народа). Хронику о савременим догађајима уређивао је и документовао у критичком прегледу Јован М. Јовановић Пижон. Као стални аутор текстова спољнополитичке рубрике „Политички преглед“ потписиван је псеудонимом који је својим значењем указивао на пишчево занимање – „Иностранци“. У његовом домену били су преглед иностраних дешавања и међународни односи који нису имали директне везе са Краљевином СХС (Југославијом), али су главну тематску преокупацију чинили политички односи Југославије са суседним земљама.

Јован М. Јовановић је рођен 3. септембра 1869. године у Београду где је завршио гимназију и права. Своје правно усавршавање наставио је у Паризу, после чега је започео државну службу у министарству иностраних дела, а био је и професор Велике школе. Као дипломатски представник боравио је у Атини, Цариграду, Софији, Цетињу и Скопљу, а

³ Љубомир Петровић, *Југословенска држава и друштво у периоду 1920-1941*, Београд 2000.

⁴ Богдан Поповић, Слободан Јовановић, *Читаоцима нове серије „Српског књижевног гласника“*, Српски књижевни гласник (даље: СКГ), књ. I, бр. 1. септембар 1920, 1-4.

1912. године је постао министар иностраних дела Краљевине Србије. Наредне две године био је посланик у Бечу, док је у периоду 1916-1920. године вршио дужност посланика у Лондону и Вашингтону. Све време се бавио публицистиком користећи се сопственим професионалним искуством и познавањем међународних односа. Његов ангажман у Земљорадничкој странци и водећа функција у Земљорадничком савезу учинили су га важним фактором политичке сцене Краљевине СХС. У Српском књижевном гласнику чији је и власник био сарађивао је од 1903. године па све до своје смрти 1939. године без обзира на своју политичку активност и професионалне обавезе.

Са тежњом да остане изван политичких догађаја у земљи, Јован Јовановић се посветио проучавању прилика на страни и свима са чинило да се неће јаче везати ни за једну политичку странку. Неоспорно је да је као представник Србије у најважнијим европским престоницама са пуно оданости бранио њене интересе. Без обзира на узроке његовог повлачења са тог положаја, јасно је из његове даље делатности, да се трудио да у унутрашњу политику унесе што више својих погледа на међународне односе. Земљорадничком покрету је пришао у нади да ће преко сељака, који су чинили већину становништва у земљи, најбрже и најлакше спроводити те погледе. Тежио је да зачмалу и необрађену дипломатију која је, како је тврдио, одликовала нашу спољну политику, а у којој је дуго и сам учествовао, упути неким озбиљнијим правцем. Већ 1921. године, годину дана по уласку у унутрашњу политику, Иностранци је у Политичком прегледу испољио негодовање према равнодушности која је прожимала вођење наше међународне политике. Расправе које је Иностранци објављивао у сваком броју СКГ-а биле су увек засноване на документима која је прегледао у нашим или страним архивима. Сама та документа говорила су о улози које су наше владе имале у појединим догађајима и представљају обиман материјал при проучавању и процени спољне политике, најпре Србије, а потом и Југославије. Сматрао је да и на други начин треба припремити наше широке слојеве за учешће у тој политици, за контролу над њом у догађајима који су се низали око наше државе. Истицао је да је сам положај Краљевине захтевао што чвршће везе са народима који су у стању да контролишу своје владе у вођењу спољне политике. Изгледало му је да је нека врста демократисања наше међународне политике неопходна, да би се спречили лични интереси који су у њој често преовлађивали. Његова основна тежња је била, да преко странке и уз њену помоћ постави основе за стварање бољег, сигурнијег положаја у међународним односима које је проучавао и за чије се сређивање сматрао позваним.⁵

О спољним питањима писао је и Живојин Балугџић који је после смрти Јована Јовановића Пијона преузео рубрику „Политички преглед“. Као амбасадор Краљевине Србије, а потом и Краљевине Југославије у Атини, Риму и Берлину стекао је велико искуство. Највећи део својих меомоарских списа, историјских расправа и осврта на савремена питања с политичким и економско-социјалним разматрањима објавио је у

⁵Живојин Балугџић, „Иностранци“ и његови погледи на међународне односе, СКГ, књ. LX бр.4, 16. Јун 1940, 303-304.

престижном Српском књижевном гласнику дипломата Димитрије Поповић. Заједно са Јованом Јовановићем Пижоном, Живојин Балугџић и Димитрије Поповић су упознавали југословенску читалачку публику са политичком и друштвеном ситуацијом Совјетске Русије. Књижевно психолошке огледе о писцима и делима, као и критике о књигама писали су Ксенија Анастасијевић и Милош Ђурић.⁶ Вести о књижевности, култури, просвети, позоришту и новинарству у Совјетској Русији доносили су и Александар Погодин, Евгеније Захаров, Драгиша Васић и Алексеј Јелачић.

⁶Милан Грол, *Тридесетогодишњица Српског Књижевног Гласника*, СКГ, књ. XXXII, бр. 1. јануар 1931, 1-20.

Совјетска Русија и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Југославија)

Настојање совјетске владе у октобру 1920. године да успостави пријатељске односе са Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца није дало резултате пуних двадесет година. Противник успостављања дипломатских односа са Совјетским Савезом био је краљ Александар Карађорђевић, а затим и намесник принц Павле Карађорђевић. Отпор династије и конзервативних политичких кругова у Југославији према успостављању дипломатских и пријатељских односа са СССР-ом био је подстицан и антикомунизмом који су подржавали владајући режими у Краљевини Југославији. Непризнавање СССР-а битно је утицало на трговинске, економске и културне односе са овом државом, мада они никада нису били до краја прекинути.

Пријатељство између југословенских и совјетских народа манифестовано је у нарочито тешким приликама. Када се Лењин 1921. године обратио за помоћ међународном пролетеријату због глади у Русији, у Краљевини СХС се развила широка акција радничких, хуманитарних, верских и државних организација и институција за упућивање помоћи у СССР.

Двадесетих година у Москви је на иницијативу Свесавезног друштва за културне везе с иностранством била успостављена преписка, размена научних публикација, размена књига, превода и литературе, као и посета научних и културних стваралаца. Развоју дубљих међусобних односа у области науке и културе од 1928. године доприносио је и Комитет за културну сарадњу са СССР-ом који су у Београду формирали истакнути научници, књижевници и уметници: Слободан Јовановић, Владимир Ђоровић, Богдан Поповић, Момчило Анастасијевић, Драгољуб Јовановић, Станоје Станојевић, Милан Богдановић, Ксенија Анастасијевић, Јаша Продановић, Мирослав Крлежа и други интелектуалци. Остварена је сарадња која је доприносила проширивању југословенско-совјетских веза и упознавању са научним, просветним и културним достигнућима обе земље. То је омогућило легално штампање публикација о СССР-у, као и објављивање чланака у новинама о економском, културном и политичком развоју совјетске Русије.

Доследан антибољшевички став власти у Београду у великој мери је утицао на њихову одлуку да прихвате 44.000 руских избеглица.⁷ Временом број избеглица је опадао 1936/37 – око 27.000, а након 1944/45 – око 10.000. Већи део избеглица био је концентрисан у источном делу земље (Србија и Македонија), а скоро трећина (око 10.000) је почетком 30-тих година живела у Београду. Изражено немирење са политичким променама у Русији, подједнако као и традиционалне руско-српске везе, утицале су на то да се власти Краљевине СХС, предвођене Николом Пашићем и краљем Александром, са изузетном наклоношћу односе према руским избеглицама. Организовале су прихват и помоћ и омогућиле несметану делатност шитавог низа избегличких институција и организација.

⁷ Мирослав Јовановић, Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924, Београд 1996.

Међу избегличким институцијама највећи значај имале су Руска армија, чији се штаб на челу са П. Н. Врангелом до 1925. године налазио у Сремским Карловцима, и Синод Руске православне заграничне цркве, на челу са митрополитима Антонијем (1921-1936) и Атанасијем (1936-1944/64), са центром такође у Сремским Карловцима (1921-1938) и Београду (1938-1944). Власти су омогућиле запошљавање дела избеглица у државној служби, а руских војника колективно на уговорној служби у пограничној стражи и у Министарству грађевина, на изградњи путева. Такође, дозволиле су и организацију руског школског система. Тако је у међуратном периоду у Краљевини радило више од 70 руских средњих и основних школа и школских група. За просветне власти у Краљевини СХС руска омладина је требало да послужи као спона за успостављање политичких и културних веза са Русијом након обарања совјетске власти. Веровало се да ће ове школе оправдати политичке интересе и средства која су у њих улагана. Такође су помагане и организације и рад научних удружења попут Руског научног института у Београду, културних и уметничких удружења (Савез руских писаца и новинара, позоришта и позоришне трупе, оркестре, црквене хорова и др.), који су имали изузетан значај у животу избеглица.⁸

Утицај руских избеглица на руско-српску културну сарадњу и на уношење и прихватање руских културних и научних вредности и достигнућа у српској средини био је изузетан. У многим областима је квалитетно преображен развој многих сегмената српске културе, уметности, науке и просвете. Руски уметници пресудно су утицали на формирање српске оперске сцене, оснивање балета и позоришни живот Југославије. У српској средини деловало је више од седамдесет руских архитеката који су пројектовали неке од најзначајнијих здања у међуратном Београду и Србији.

Изузетан значај у развоју науке оставило је више од десетина руских научника који су предавали на универзитетима у Београду, Загребу и Љубљани. Они су утицали на промену схватања наставе, указали на егзактност науке, посвећивали велику пажњу научном раду и утемељили изучавање научних дисциплина које до тада у нашој средини нису неговане. На Београдском универзитету у области историје и права најистакнутији су били Пјотр Бернгардович Струве, Сергеј Викторович Троицки, Александар Васиљевич Сојовјев, Георгиј Александрович Острогорски, док је у области филологије и књижевности посебан значај имао Александар Љвович Погодин. Руси су оснивали нове и унапређивали постојеће катедре, покретали научна истраживања у низу области и дали велики допринос опоравку и развоју Београдског универзитета. О високом угледу руских научника који су стекли радом у новој средини сведочи и податак да је чак једанаесторо њих било примљено у Српску краљевску академију.⁹ Руски учитељи и наставници предавали су у српским основним и средњим школама, док су руски лекари били запослени у српским здравственим установама по Београду и унутрашњости. У нову

⁸ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, Београд 2006.

⁹ Исто, 332-334.

средину Руси су донели традицију и културу читања, па су руске библиотеке отворане у свим местима где су то прилике допуштале.

Доследан антибољшевички став био је пресудан да власти у Београду доследно истрајавају, чак и преко граница политичке логике, на званичном непризнавању совјетских власти у Москви. Томе је свакако допринео и боравак великог броја руских избеглица на територији Краљевине. Тако је Југославија међу последњим европским државама званично признала Совјетски Савез.

Међутим, упркос непостојању дипломатских односа, појединци су успевали, на различите начине да посете Русију. Тако су Станислав Винавер, Драгиша Васић, Владислав Рибникар, упркос затвореним границама двадесетих година посетили СССР. Осим тога совјетско-југословенске везе одржавали су и југословенски комунисти преко Коминтерне али и директно са Москвом.

Политички односи

У веома замршеној политичкој ситуацији током Грађанског рата у Русији (1918-1920/1921) власти Краљевине СХС биле су двоструко укључене. Морале су да воде бригу о збрињавању и повратку неколико хиљада својих поданика који су се тада налазили у Русији. Са друге стране, било је неопходно да се политички одреде према дешавањима у Грађанском рату. Политико одређење било је условљено и ставом према Русији који су заузеле Француска и Велика Британија, ратне савезнице Србије.

Димитрије Поповић писао је 1921. године у Српском књижевном гласнику о политичким променама које су задесиле Русију. Свестан чињенице о прекиду дипломатских односа између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Совјетске Русије није веровао да ће бољшевички режим потрајати и у складу са тим саветовао да се не треба замерати са руским народом, већ чекати да се политичка ситуација у Русији стабилизује.

„У држању треба да нас руководе симпатије и захвалност прма руском народу, као и политички интерес који нас везује за Русију. Према томе, ни у каквом случају се не смеју предузимати никакве непријатељске акције против било ког режима у Русији. Нису у питању људи који су тренутно на власти, већ руски народ са којим се не смемо замерати.“¹⁰

Зато је сматрано да власт не треба да има икакве наклоности према бољшевичком режиму већ да чува добре односе са руским народом и да у њему тражи ослонац. Време је ипак показало да је бољшевички режим пронашао начин да се одржи на власти дуже него што је ико од тадашњих политичких аналитичара могао да претпостави.

Након слома антибољшевичког покрета од 1920. године почиње велики талас избеглица из Русије. Долазак Руса, њихово сналажење и почетак живота у новој средини није протекао у потпуности без примедби друштвеног окружења. Оштре речи на њихов

¹⁰ Димитрије Поповић, *Наши односи са Русијом*, СКГ, књ. IV, бр. 2, 16. септембар 1921, 123.

рачун стизале су са различитих страна и биле различито мотивисане. Француска је од 1919. године упозоравала на германофилска осећања међу руским војницима. Мада је тешко утврдити колико су ове отужбе имале основа, поновљене су 1921. године.¹¹ Убрзо су и до министарства војног стигле опомене да генерал Врангел предводи заверу у корист Немачке. Око руског германофилства најгласнија је била штампа 1922. године.

Након проглашења Совјетске Републике, први пут се на Народној скупштини говорило о односима Краљевине и Русије 1922.године. Један народни посланик је питао владу о активности руског генерала Врангела и једне групе присталица царства који су пребегли у нашу државу. Наводно је генерал Врангел, кога су раније помагале Француска и Енглеска у борби против Москве, овде радио на организовању војске, док је, према оцени Јована Јовановића, у ствари био само извршилац наредби руског Врховног Савета смештеног у Софији, а са директивама из Берлина. Овај Савет је раширио своју мрежу и на цркву и на руске избеглице, спремајући, уз помоћ владе Краљевине СХС, рат против Русије.¹²

Влада је ово оштро демантовала тврдњом да је овај руски генерал био само избеглица, као и многи Руси који су уживали гостопримство Краљевине. Том приликом истакнуто је владино држање као неутрално јер она није помагала ни једну од разних руских експедиција које су имале циљ да Руси у Русији воде међусобни рат. Могућност да се на територији Краљевине СХС спрема било каква акција против Совјетске Русије била је искључена јер би значила и рат са њом, а такав рат народ не би никад одобрио. Тада је био изнет и званичан став владе да ће силом своје власти спречити сваку непријатељску акцију против Русије, на својој територији уколико се утврди да она постоји. Након што се и сам генерал Врангел огласио и демантовао ове оптужбе ситуација се смирила.

Од конференције мира 1919.године, када је српска држава прешла уздржано преко руских заслуга у рату, до тада није било никаквих званичних изјава о Русији. Аутор текста сматрао је да је то понашање српске владе било непримерено. Замерано је што је велики број руских избеглица био примљен без икаквог система и плана. Основани су одбори за избеглице, који су у свом начину рада, распоређивања и издржавања правили разлике међу пребеглима. Међутим, ове оптужбе ипак нису биле у потпуности основане јер су већ крајем маја 1919. године почела да се оснивају различита тела за бригу о прихвату и смештају избеглица. Ипак, велики талас руских избеглица који је уследио при крају Грађанског рата 1920. године показао је неискуство надлежних власти у организовању доласка великог броја људи. Проблем је постепено решен, али је свакако послужио као критика одговорних власти.

Пред састанак паневропске конференције у Ђенови, на којој је учествовала и Русија, владина изјава о неутралности је требала да има утицај и значај, посебно код рускога сељака, који није био ни за царистичку рестаурацију ни за режим бољшевика. Велики значај је требала имати и код народа Краљевине СХС, који је до тада сумњао да

¹¹ Мирослав Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, Београд 1996, 309.

¹² Иностранци, *Руси*, СКГ, књ. V, бр.7, 1. април 1922, 553-554.

постоје споразуми са Румунијом или неком другом државом против Русије. Сумњама је допринело војно учешће Краљевине у савезничкој експедицији против бољшевичке војске у Мурманску.

Влади је преко часописа указано да уколико буде наставила политику у складу са својим изјавама, као и прикупљањем прилога за гладне у Русији, и то без учешћа руских одбора у својој земљи, тек онда би могла да се искупи за раније поступке и одужи дуг према руском народу.

Под притиском јавности 1923. године министар иностраних дела Нинчић саопштио је да влада намерава да успостави редовне односе са Русијом, што је оцењено као добар корак у успостављању словенске солидарности.

Опозиционе групе су, потом, у више наврата тражиле од министра да се јасно изјасни по том питању. Протумачило се да је намерно избегавао ту тему. Како су Румунија и Пољска имале улогу у плановима против Русије, сматрано је да влада треба да се изјасни због руског народа. Прихватао се став против совјетских диктатора, али се влади изричито напомињало да не сме бити на страни непријатеља руског народа.¹³

На састанку чланица Мале Антанте у јануру 1924. године, разматрана је и обнова односа са Русијом. Чехословачка је обновила економске везе, али није правно признала совјетску владу, чекајући да прво Енглеска то учини. Румунија је имала спор са Совјетима око признања Бесарабије и одлагала је признање њихове владе док не постигне споразум. По питању успостављања односа са Совјетском Русијом, у влади Краљевине СХС била су два супротстављена гледишта због којих се није могло постићи заједничко решење. Истичући да је она једина земља која нема никаквих односа са Москвом, закључено је да, док на челу владе буде Пашић, до обнове односа неће доћи. Непосредно пре почетка ових разговора, у Паризу је дошло до јавног иступа посланика Краљевине СХС против, иако се знало да то мишљење не представља и став српског народа.

Први покушај успостављања дипломатских веза учинила је влада Љубомира Давидовића 1924.године. За основу је узето узајамно признавање држава, али како Совјети нису признавали међународно право, за обнову су предлагана тачно одређена права и односи. Политички агенти обе државе нису смели да се мешају у унутрашње ствари супротних држава. Циљ је био да се Краљевина СХС заштити од пропагатора совјетских идеја. Совјетска влада је одбила тај предлог, као и декларацију којом би признала међународно јавно право бар према Краљевини СХС. Разговори су прекинути и нису се могли наставити.¹⁴

У финансијском одбору је почетком 1926. године, разматран буџет министарства спољних послова. Због чињенице да је у предлог буџета унесена и сума за посланство у Русији, опозиција је од министра спољних послова Нинчића тражила да се изјасни по питању односа са овом земљом. До тада је он увек био за уређење редовних дипломатских односа са Совјетском Републиком, али се том приликом није јасно изјаснио. Изјаве

¹³Инострани, *Владин експозе о спољној политици*, СКГ, књ. IX, бр.4, 16. јун 1923, 317.

¹⁴Инострани, *Наш биланс спољне политике*, СКГ, књ. XXIII, бр.2, 16. јануар 1928, 152-153.

Нинчића допунио је председник радикалног клуба изјавом да ће се пристати уз Русију „чим она преболи, оздрави од садашњице“.¹⁵ И после шест година бољшевичке власти, у редовима српских политичара се веровало да је тај режим пролазан и да ће имати кратак век трајања. За разлику од њих, руска емиграција је веровала да ће се у Русији повратити ред и старо стање.

Како је француска влада убрзо признала Бесарабију за територију Румуније, совјетска влада је уложила протест тврдећи да је Бесарабија руска земља која има право на самоопредељење. Јован Јовановић оценио је да би питање Бесарабије могло бити препрека за добре односе Русије и Румуније, а самим тим односи Румуније и Краљевине СХС не би могли имати добру основу. Истичући да је ова област за Русију као Банат за Краљевину СХС, настојао је да покаже да Румуни имају мања права од друге стране. Процењено да ће ово питање бити отворено док Русија довољно не ојача да га својом снагом реши или док совјетска организација својим агитацијама не промени облик владавине у околним државама, па и у Румунији. На крају је за решење спора, Русија предложила плебисцит.

Суверенитет Румуније над Бесарабијом уговором су 1927. године признали Француска, Италија, Велика Британија и Јапан, али га због својих веза са СССР-ом Јапан и Италија нису ратификовали. Совјетска влада је сматрала ратификације о Бесарабији актом непријатељства. Овај акт неповољно је гледала и Краљевина СХС сматрајући га последицом погодбе Италије са Енглеском која је Мусолинију дала одрешене руке за његову политику на Балкану и у Малој Азији. Иностранци је сматрао да су Енглеска и Француска погрешиле што су Бесарабију дале Румунији јер би она као руска област увек могла бити главни повод за заплете у Европи. У српском јавном мњењу признање Бесарабије и офанзива италијанске дипломатије против Краљевине СХС, доведени су у везу са англо-кинеским сукобима у којима је Русија имала велику улогу.¹⁶ Велика Британија је против Русије, због сукоба са Китајем мобилисала и европске кабинете. Оптужбе италијанске владе против Краљевине СХС показале су да је Велика Британија подржавала политику осмљивања наше државе, а самим тим одобравало се и слабљење Мале Антанте и јачање антируског фронта. Требало се предочити Великој Британији да спољна политика Краљевине СХС не може помагати антируске тежње, без обзира са које стране оне долазиле.¹⁷

Стални савет Балканског споразума у који су улазили представници Турске, Румуније, Грчке, Југославије и Чехословачке, гласао је за пријем Русије у Лигу народа 1934. године. Краљевина Југославија, међутим није званично признала Совјетску Русију и задржала је свој дотадашњи став, пратећи даљи развој политике ове државе. Такође је била једна од малобројних држава која није прихватила совјетског представника на својој територији.

¹⁵Иностранци, *Владина излагања о спољној политици*, СКГ, књ.ХVII, бр.7, 1.април 1927, 543-544.

¹⁶Иностранци, *Даљњи Исток*, СКГ, књ.ХХ, бр.5, 1.март 1927, 391.

¹⁷Иностранци, *Бесарабија*, СКГ, књ.ХХ, бр.8, 16.април 1927, 627-629.

По обиму и значају, Балкански пакт је требало да личи на Малу Антанту, створену годинама раније са главни циљем да потписнице штити од ревизионизма Мађарске. Прилике су се потом измениле и народи Балканског полуострва су се суочили са озбиљнијим чиниоцем од Мађарске и Бугарске. Нестанком Аустрије, Чехословачке и Пољске, на северним границама су се нашле Хитлерова Немачка и Стаљинова Русија. Суочена са немачким притиском, југословенска влада, а посебно војно вођство су настојали да осигурају војну подршку СССР-а. После војног пуча 28.марта 1941. године, остварен је први званични контакт са молбом за продају ратног материјала што је наишло на позитивне совјетске реакције. Преговори су започети 3. априла у Москви и у ноћи 5/6. априла потписан је уговор о пријатељству и ненападању између Југославије и Совјетског Савеза. У тим моментима немачки напад на Југославију је већ започео.

Бољшевизам између теорије и стварности

Разматрања о Русима и бољшевизму од Божидара Пурића писана су, углавном, на основу личних утисака и проучавања за време пишчевог боравка у Русији 1916. и 1917. године, а допуњена његовим боравком у Сибиру и на Крајњем Истоку 1919. и 1920. године. Према његовој процени Русију је карактерисао увоз свега из иностранства, увоз укуса и уметничких праваца, политичких установа и социјалних идеја, али и преображавање тог увоза, неодлучна и неодређена борба руског и страног.

Главна карактеристика руске револуције било је одсуство патриотизма. Русија је као земља пространа и непозната самим Русима, сувише разнолика по покрајинама и друштвеним класама, па тако мало њих има осећања за целину. Доласком бољшевика на власт, руска револуција постала је социјална и интернационална. Бољшевизам као економска и социјална доктрина није имао ничег руског. Руски је био само начин на који су социјалистичке идеје схваћене, доследност тим идејама, извођење крајњих закључака и насилни покушај да се те идеје остваре. Лењин је диктатуру остварио јер је био безобзиран и немилосрдан у гоњењу својих противника. Његов рат проистекао је из принципа да свесна мањина силом треба да наметне своју вољу несвесној већини и да је покори у име диктатуре радничког пролетеријата. Бољшевизаму је поред насиља и неустрашиве енергије својих вођа у прилог ишла и општа незаинтересованост, незнање и неупућеност руског народа. Сељаци су пристали на бољшевизам јер су у њему према тадашњим приликама имали највише гаранција да добију земљу и сачувају је као своју што је био њихов једини интерес. Они су поздравили интернационалну комуноу и пролетерску диктатуру не схватајући значење тих речи које су за њих имале смисао нечег новог и бољег. Бољшевизам се у првим годинама одржавао и управљао само насиљем у разним облицима: по градовима наоружаним радничким пролетеријатом и страначким трупима. Насиље се вршило и над официрима и чиновницима којима нису могли наћи кривице тако што су их слали у руднике како би се искупили и доказали верност новом режиму, одакле би их након неког времена примали у службу.

Глад по градовима била је најјаче бољшевичко оружје, па је био заведен режим освете по коме се храна делила према друштвеним класама чиме је ранија буржоазија била осуђена да глађу испашта раније грехе. Највећа борба се водила против интелигенције, буржоаске и социјалистичке јер је мисао сматрана највећим непријатељем. Отуда је постојала немилосрдна борба против сваке слободе мисли уопште. У бољшевизму је све било уређено и одређено, па и начин мишљења. Он је догма о којој није смело размишљати и дискутовати, у њега морало веровати и њему покоравати.

Европски савезници су ипак видели у целом покрету више могућност да спасу интересе својих капитала у Русији, него да ослободе њу и свет од бољшевика. Бољшевизам, као епизода руске револуције, имао је највише могућности да се сломи на сељачком питању земље јер није одговарао ни потребама ни стварности. Није решио тај проблем, већ се само користио његовом нерешеношћу да добије пристанак или

неутралност заинтересованих сељака, да би дошао до власти и после га теоријски решавао. У стварности је тај проблем привремено био решен буржоаски, сасвим супротно бољшевичким начелима. Док је декретима и совјетским уставима, лична својина укинута, уствари она је тек била створена јер у целој земљи сељак је држао земљу као своју без намере да од ње одустане. Бољшевизам је био свестан тога, и зато, изузев теоријских декрета које нико није примењивао, у сеоски проблем се практично и није улазило. Постојала је стална оружана борба са селима због реквизирања хране и узимања људи у војску. Сељак више ништа није доносио у град на продају јер за добијени новац није могао ништа купити. Трговина са селима, у стварности се вршила разменом добара, а не новцем. Отуда је настала умањена производња и глад по градовима. Лењинов обавезни рад вршио се само по градовима и изазивао незадовољство јер се за дванаесточасовни рад примао новац којим није имало ништа да се купи. Уз то се добијала и одређена количина хране која није била довољна.

Руски сељак није волео градове јер из њих му никад ништа добро није долазило. Град му је узимао храну реквизицијом, као и децу у војску, а за то није никада имао никакву накнаду. Сељак више није имао ни у кога поверења, а интелигенција није имала никаквог утицаја јер није била његових редова. Између села и градова су увек биле велике разлике, па сељачка деца нису ишла на високе школе. Са друге стране, његове економске потребе биле су минималне јер је живео примитивно, а кућна индустрија је била довољна за одећу и опанке. Измучен ратом и револуцијом, он се повукао на своје имање само са жељом да живи мирно.

Живојин Балугцић оценио је Лењинове погледе на задатак руске револуције више као израз његовог темперамента, него као синтезу озбиљних посматрања руских прилика. Револуција је створена тако што је једна завереничка организација у Русији наметнула преврат пролетеријату и целом народу, па је сам превратнички циљ тако диктиран одозго. Појава Совјета у пролетерском покрету омогућила је да се изврши преврат и послужила као снага за основу социјалистичког уређења. Лењинизам се одлуковао истицањем Совјета за главног револуционарног чиниоца при стварању и одржавању комунистичког режима. Како би се у потпуности уништила моћ буржоазије, пролетеријат се морао послужити једном привременом политичком организацијом. Држава више не би била потребна када би се потпуним ишчезнућем капиталистичке класе успоставила једнакост у друштву. Совјети, као облик чисто пролетерске демократије, требало је да дају привремену политичку организацију и као политички и економски чинилац да помогну развоју комунистичког друштва. Пошто би то друштво било засновано на потпуној једнакости свих чланова, онда би и Совјети као власт нестали и људска друштва би постојала без икаквих принудних мера. Лењин је за најопасније противнике пролетеријата сматрао, поред буржоазије и социјалистичке групе због склоности за споразумевање са буржоазијом и могућности да народне масе одврате од преврата. Како ниједна његова велика замисао није остварена, пред крај живота је признао како је ипак све остало по старом. Лењин се уствари нашао на месту цара, али је знао да у основи тог положаја није

никакво посебно поверење и поштовање масе руског народа. Војска је била уређена искључиво у циљу одржавања режима, док је бирократија спроводила одлуке диктатора. Једном уставном одредбом је наводно остварен комунистички режим на селу, док је уствари извршена ситно буржоаска колонизација и то неспретнија и сложенија од оне коју је изводила Краљевина СХС и друге земље у којима превађује сеоско становништво. Недуго после социјализације индустријских и трговинских предузећа, Лењин је био принуђен да спроведе реформу својих одлука и учини концесије капиталистичком систему производње. У својој борби против демократије, а у корист диктатуре пролетеријата, пред смрт је доживео разочарење јер су се његове присталице поделиле око тога да ли треба допустити демократизацију средишње управе бољшевичке Русије. Лењинизам се показао тешко изводљив, делом због погрешних начела, а у већој мери због погрешних метода које је примењивао.¹⁸

Неслога у партији трајала је још од Лењинове смрти, а током 1926. године је дошло до сукоба између Камењева, Стаљина и Зиновјева. Стаљин је оптужен да је одустао од Лењинових теорија, али је убрзо однео победу, па су Зиновјев који је био шеф комунистичке Интернационале и Камењев изгубили чланство у партији. Међутим они су тајно наставили борбу и склопили заверу против Стаљина. У целој комунистичкој партији су настале борбе око програма, посебно за измирење међу фракцијама и са умереним социјалистима. Седам година бољшевичке владавине, до тада је уклонило многе људе, а са њима и њихове идеје. Неуспех унутра и споља долазио је полако, а руском народу се показала немоћ ове организације. Индустрија је била у лошем стању, а и власт им је измицала, па су земљорадници остали ван њене контроле. Они су изгубили интересовање за комунизам, а како су у већини били мали поседници нису намеравали да враћају земљу у заједницу. У таквој ситуацији, Иностранци је мислио да би убрзо могло доћи до краја бољшевичког система, тј. банкротства комунизма.¹⁹

Енглески писац Артур Шадвел који се истакао познавањем комунистичког и социјалистичког покрета, 1927. године покушао је да испита економске и друштвене последице бољшевичке револуције у Русији. Његова разматрања је својим читаоцима преносио Српски књижевни гласник. Развитак бољшевизма поделио је на две фазе: 1917-1921 и 1921-1927 године. У првој фази је циљ био да се обори капитализам као буржоаски систем, конфискује и национализује сва земља и изврши централизација у индустријским пословима. Укинута је трговина приватних лица, пијаце и награде за рад у новцу, док су производња подела и размена добара, као надзор и управа задржали готово све мане омрзнутог бирократског система. Ова прва фаза бољшевичке реформе није донела очекиване резултате. Експропријацију великих поседа сељаци су разумели као поделу земље између себе, па су земљорадничке кооперативе пропадале због лоше администрације, али и због чињенице да је било немогуће приморати сељаке да производе

¹⁸Живојин Балугџић, *Лењин*, СКГ, књ.ХІ, бр.5, 1. март 1924, 347-354.

¹⁹Иностранци, *Привредна и политичка криза у Русији*, СКГ, књ.ХІХ, бр.2, 16.септембар 1926,149.

за државу без личне добити. Тако се уместо укидања приватне својине умножио број малих поседа који су производњу усмерили, не према општим, већ према својим потребама. Са друге стране радници нису умели да воде индустрију, па су без јаке дисциплине и личног подстицаја постали немарни и незаинтересовани да раде за неку општу корист и добро. Лењин је први увидео и признао своје грешке, а од 1921. године је био спреман да их поправи променом тактике. После велике глади и других недаћа у Русији је 1921. године почела друга фаза бољшевизма која је означила делимично повратак на оно што се у првој фази срушило. Главни проблем је била велика разлика између онога што се очекивало у теорији и стварног стања које се показало у пракси. Како систем централизације и принуде није дао очекиване резултате, морала се делимично допустити приватна иницијатива и слободна размена добара. Власништво и контрола државе задржали су се само у великој индустрији. Страном капиталу су дате концесије, а приватна предузећа нису ометана. Успостављени су трговина и новац, а сељак је добио право да располаже вишком производа пошто му држава узме извесну таксу. Статистика је показала да је слободна трговина оживела личну иницијативу и појачала производњу, па су приватна предузећа имала више успеха него државна која су политички била боље заштићена. То је навело бољшевице да покушају реформисање кооператива. Иако су кооперативна друштва сматрана установом капитализма јер претпостављају приватну својину и била корисна као средство за заштиту чланова од капиталистичке експлоатације, они су почели да их оснивају ради сузбијања слободне трговине. У другој фази су реформисане упрошћавањем администрације и давањем већег маха иницијативи. И у земљорадњи су се јавиле карактеристике капитализма. Способнији земљорадници постали су мали поседници, а неспособнији су постајали најамници. Потом се јавио антагонизам између индустријских радника и сељака тј. између града и села. Намера бољшевика да униште све класне разлике, у пракси је створила неке нове класе у држави. Бољшевички систем као економски систем опште својине и централизоване државне контроле доживео је слом јер се пошло од погрешних принципа. Негиране су извесне поставке које су биле карактеристичне искључиво за капитализам, а које су уствари основа успешном економском систему. Људи који су посећивали Русију и враћали се одушевљени њеним друштвом, обично су видели само оне установе које су бољшевици хтели да им покажу како би се представили у најбољем светлу.²⁰

Слободан Јовановић који се у својим текстовима потписивао као Случајни писао је и о комунизму у Русији. Према његовој оцени постојале су две врсте комунизма: својевољни и принудни који се наметао силом власти. Принудни комунизам је био у Русији јер се у совјетској идеологији друштво организовало на начелу силе, док се личност губила у заједници којој се морало повиновати у свему, а посебно у раду и у производњи. Рад је био обавезан, а принудна средства за контролу и извршење принудног рада су била војска и полиција. Совјетска влада је свој привредни петогодишњи план извршавала силом. На тај начин се једва могло производити само за најужу потрошњу.

²⁰Катарина Богдановић, *Артур Шадвел: Слом социјализма*, СКГ, књ. XXI, бр. 7, 1. август 1927, 534-539.

Маркс је предвиђао да ће до револуције прво доћи у земљама где је капиталистички систем најразвијенији и богатство највеће. Према тој теорији, Русија је требала да буде последња земља у којој би се то десило. Међутим, догодило се супротно, и Русија у којој се капитализам тек почео развијати, добила је у практичној примени комунизам. Маркс је сматрао да што је већи развој капитализма у држави да је у њој радништво тим више сиромашно. Али то је оповргнуто у пракси јер је у капиталистички високо развијеним земљама и радништво било добро плаћено, док су услови радништва били лоши у државама где је индустрија била у повоју као што је случај у Русији, на Балкану. Комунизам се лакше развијао тамо где су масе биле сиромашне, и то се углавном дешавало тамо где нема довољно капитала, а има превише радне снаге. Положај и стање маса зависили су од повећања рада и капитала. Тамо где радништво расте брже него капитал, радници су долазили у лош положај. Аутор је сматрао да ће радници бити у лошем положају све док Русија не повећа своје капитале.

Почетком тридесетих година привредна криза је захватила Европу. Французи су сматрали болшевизам за један од главних узрока светске кризе због политике совјетске владе. Ова криза је дошла од недовољне потрошње и употребе земљорадничких и индустријских производа. Тржишта су се смањивала док се производња повећавала, па је криза била општа. Тржишта за индустрију су била погубљена и због светског рата, али и због револуција у Азији и Русији. Совјети су прекинули сваку везу и развој између Русије других европских индустријских земаља, док је њихова акција обарања цена била један од узрока светске кризе. Совјети су осмислили систем акције без одговорности који је имао два оруђа. Прво је била сама совјетска влада која је попут европских влада склапала и потписивала уговоре о трговини, пријатељству, арбитражи, док је друго била Ш Интернационала која је радила на рушењу правног, привредног и социјалног поретка у Европи и свету. Московска влада била је одговорна, а политички биро неодговорна и стварна влада у Русији. Политички руско – немачки уговори дали су болшевицима посебан положај у Немачкој, одакле су радили на својим плановима у Немачкој и Европи. После рата совјетска влада је својим извозом жита, коже и дрвета обарала цене продајући те артикле испод стварне цене. Циљ је био да се унесе пометња на тржишта и прибаве потребна средства за Петогодишњи привредни план. Тако је 1931. године продала велику количину жита што је изазвало забуну у ценама жита на светском тржишту и узроковало велике губитке многим земљама. Иако се на привредним међународним конференцијама није много говорило о Совјетској Русији, ипак се требала сматрати привредним чиниоцем светске трговине. Пошто је уздрмала светска тржишта, она је своја затворила за страну потрошњу. Како је совјетска политика лоше утицала на светску привреду сматрало се да се светска криза могла отклонити уклањањем совјетског режима из Русије. Став представника француских интереса био је да ће се криза отклонити отклањањем њених узрока.²¹

²¹Случајни, *Узроци светске кризе*, СКГ, књ. XXXVI, бр.4, 1. јуни 1932, 284-290.

Нови режим у Русији познатији као болшевизам, по свим проценама није имао никаквих гаранција за успех у пракси као политички систем. Са друге стране, као носилац светске револуције пролетеријата изазивао је неповерење свих капиталистичких држава. Упркос свему, његове вође, најпре Лењин, а потом Стаљин наметнули су се као беспоговорни диктатори у својој земљи. Учврстивши свој положај, Стаљин је својим полицијским апаратом успео да утемељи овај политички систем у својој држави, дајући му притом карактеристично руске обресе и трајност која је надмашила сва очекивања.

Совјетско друштво

Подаци о совјетском друштву, уређењу и односима углавном су стизали из пера писаца са Запада који су путовали по Русији. Поред њих, било је и наших писаца који су се одлучивали на тај корак. Српски књижевни гласник ревносно је пратио сва издања и често давао приказе на својим страницама. На тај начин читалачка публика је имала увид и била у току са актуелним дешавањима у руском друштву. Велики број приказа и разматрања на ту тему указује на популарност ових чланака.

Тако је извршни одбор радничке партије у Енглеској издао је 1925. године књигу о Совјетској Русији. То је уствари био извештај који су његови делегати написали после путовања по тој земљи, а по налогу партије о стању и приликама створеним болшевичком управом. Информације су дате о политичким затвореницима, радницима у фабрикама, земљорадњи, Црвеној војсци, браку, радничким надницама, православљу, моралу, школама, настави, уметности, књижевности, музици, позоришту, штампи, болницама и становима. На тај начин се могао стећи увид у само руско друштво.

Радници су имали повољне услове за рад, али им је животни стандард био осредњи. Стога је држава, у појединим фабрикама, одвајала вишак прихода на његово побољшање и обезбеђивала радничке станове. Површина обрађене земље била је мала јер земљорадници нису разумели заједничку својину и тежили су приватној, док је несташица капитала била очигледна. Брак је био икључиво грађанска установа. Полигамија је била забрањена, као и венчање испод осамнаест година за мушкарце и испод шеснаест година за жене. Радници су имали минимум наднице према занимању у готовом новцу, а држава је сносила трошкове за лекове, болницу, васпитање и станарину. Лица од 17. до 55. година која нису била уведена у ред радника нису имала политички ни државни положај, као ни право гласа ни државне помоћи. Сваки активни свештеник се сматрао противником режима. У школама се водила озбиљна борба против православља, док се Лењин поштовао скоро као бог. У васпитном систему је спроведена велика реформа, али није било очекиваних резултата. Недостајало је новца, уџбеника и учитеља, па зато у вароши није било успеха, док је на селу земљорадник одбијао промене. Држава се бринула о школама, настава је била обавезна, а понегде и слободна. Велика пажња се поклањала учењу страних језика, а озбиљно су се предавали лична хигијена, сексуални односи и

анатомија људског тела. Историја се учила скраћено, а уместо владаоца и династија учило се о великим социјалним реформаторима. Главно место су заузимали политичка и социјална будућност народа. Велика пажња се придавала и уметности, али је обучавање ишло споро и тешко. У књижевности су се, сем песништва, ствараоци углавном бавили општом природом. Књиге се нису могле штампати без одобрења цензора за штампу. Без обзира на то, велики број људи је писао књиге покушавајући тако да повећа себи приходе. Што се тиче новина, свако је могао да их издаје, али уз претходну цензуру сваког чланка од стране одељења за штампу. Главни задатак званичне штампе је била пропаганда са циљем да отвара пут новим идејама. Опозициона штампа није постојала. Многе цркве, манастири и приватне куће су претворени у болнице или одморишта, док су се и постојеће болнице поправљале. Законом су биле заштићене жене пред порођајем и после порођаја тако што су ослобођене радне обавезе уз накнаду. Побачај је био допуштен, али само у државним болницама и уз посебну дозволу. Родитељима се саветовало ограничење на разуман број деце. Радничка деца су законом имала посебне повластице од рођења до девете године. Стамбена политика владе је имала циљ да уништи средњи грађански сталеж, коме је одузимала куће. Тако су породице, без обзира на број чланова, често добијале само једну собу. Енглески делегати су закључили да се совјетска влада заснива на систему државног социјализма и на федералној структури, па на тај начин све мањине имају своја права. Иностранци истиче да су ови делегати провели само месец дана у Русији, а притом нису знали руски језик ни познавали боље Русију и Русе, па су се у свом раду ослањали на званичне изворе за своје извештаје.²² Како је болшевизам диктатура једне јаке групе људи која под својом контролом има све државне, друштвене и приватне установе, са правом се може посумњати у истинитост званичних извора.

Мирослав Крлежа је 1926. године издао књигу о свом путовању у Русију. Као човек познатог политичког става, покушао је да пише непристрасно, уочио је невоље, констатовао тешкоће и признао грешке. У Русији је приметио коруптивност нове економске политике, истакао формирање једног чиновничког слоја који је са све више права постајао и велики терет. Високе функционере је описао као „нову аристократију“ која је живела у великом луксузу, али су без поговора извршавали совјетске мисије. Без сажаљења је приказао аристократкињу која је постала обична грађанка са чим није могла да се помири. На другој страни приказао је раднике који су имали цењени положај. Такође, је дао слику тзв. „новог човека“ који је од необразованог радника постао јунак револуције и директор фабрике. Са идејног аспекта тај самоуки човек мало једе, не пије, не пуши и не подлеже еротичним искушењима, као симбол представља елементарну снагу руске револуције.²³ Крлежа је посматрао Русију са социјалним интересом и као пријатељ новог поретка у њој.

²²Иностранци, *Данашња Русија*, СКГ. књ. XIV, бр. 6, 16. март 1925, 464-466.

²³Милан Богдановић, *Мирослав Крлежа: Излет у Русију*, СКГ, књ. XIX, бр. 6, 16. новембар 1926, 454-459.

Максим Горки писао је 1928.године о руском сељаку. Иако је потицао из ниже друштвене средине, према оцени аутора чланка, показао је да не познаје добро руске сељаке код којих не види ништа позитивно већ само негативно. Јаша М. Продановић је оценио да Горки није приказао душу и карактер руског сељака, већ их је истакао као некултурне и непросвећене људе. Он правда комунисте док сељаку приписује у грех оно што је општа људска одлика. Како је сељак претрпео велике окрутности старе управе, све његове свирепости су само резултат притиска вршеног над њим и моралног презрења које му је указивано.²⁴

Механизацији села се приступило добављањем трактора, аутомобила, машина. Радило се на развијању осећања о вредности времена. Рад фабричких радника се студирао на научни начин, да би се постигао максимум енергије. Установљени су „институти за научну организацију рада и механизацију човека“ са циљем да се створи нови човек. Упоредо са свим напорима, постојао је бирократски систем који је својом спорашћу и некомпетентношћу био велика и стварна препрека сваком напретку. Васпитни систем је имао циљ да од млађих нараштаја створи будуће колективне грађане, па су зато комунизам и његова начела заузимали значајно место у школском програму. Овај систем није свуда подједнако спроведен, па је по неким забаченим местима начин рада остао сличан из времена царства.²⁵

Совјетски друштвени модел

Утицај бољшевизма огледао се и у преображају филозофије, науке, књижевности, уметности, позоришта и свакодневног живота, у обарању старих и поштовању нових норми. Нови режим тежио је стварању тзв. „колективног човека“, тј. истицању масе уместо индивидуе. То је био покушај да се измени и сам тип човека и да се човек замени вишим типом или колективним човеком. За бољшевизам је маса била идеал коме је требало тежити, један виши организациони облик постојања ради кога је вредело поднети сваку жртву. Уздизање организације изнад јединке довело је и до модерновања механике, машине и индустрије. Бољшевици су настојали да развијену механику Америке увезу у Русију и потпомогну стварање савршеног аутоматизованог колективног човека иако је сама Русија тада имала индустрију у зачетку. Тај историјски преображај који је требао да стави Русију на чело цивилизованих народа био је дело Лењина. Доследни својој теорији да свака мисао мора наћи своју практичну примену, бољшевици су пристипили „марксистичкој ревизији“ филозофије, а на сличан начин ревидирана је и наука. Тај подухват је дао негативне резултате јер је свако догматско тумачење науке затварало пут за даља испитивања. Напор да се сва култура бољшевизира најбоље се видео у уметности. Схвативши њен велики утицај на масу, бољшевици су од ње хтели да направе најмоћније

²⁵Александар Видаковић, *Бољшевизам у очима Запада*, СКГ, књ. XXII, бр.2, 16.септембар 1927, 136-142.

пропагандно оруђе за стварање „колективне идеологије“. Та „колективна уметност“ се брзо стварала, па су још брже изграђивани огромни споменици који су славили револуцију са општом одликом да се монументално изрази чисто физичком величином. Од свих уметности највише успеха имало је позориште. Оглед бољшевика био је да позориште пренесу на улицу и на тај начин „театрализују живот“. На улицама и трговима су се приређивале велике игре у којима је учествовао и колективни човек. Циљ је био да се створи уметност масе, без личног хероја, где је догађај главни док маса представља носиоца радње. Мање успешан био је покушај да се механички принцип примени на књижевност и од стране Гогољ, Пушкин, Достојевски и Толстој. По тумачењу материјализма геније и индивидуалност не постоје, а једино од значаја су околности. Покушај да се књижевност потчини политичкој пропаганди резултирао је појавом песника који су проповедали „црвену мржњу“, али и групама које су оспоравале револуционарност и пребацивале им реакционарност. Велики број писаца је политичком клањањем покушао да дође до личног капитала. Међутим како се маса пасивно држала према овој и оваквој књижевности, држава је била приморана да приступи публикацији старих класика. Од оваквих експеримената највише је била поштеђена музика, иако се у њој показала наклоност за већом гласноћом и хармоником. Занимљив је био покушај да се од фабричких сирена и пиштаљки са бродова створи неки „колективни оркестар“. Бољшевици су покушали да створе и нову психологију, пробразе самог човека, да му промене веру, начин мишљења, начин осећања, па и свакодневне обичаје и навике. Водила се велика борба против вере и сујевеља. Капеле су претваране у радионице, а научним експериментима се доказивала неоснованост многих празноверја. Тако је, на пример, поред мумије свеца показивана и мумија жабе и пацова да би се доказало да одржање тела није натприродно чудо. Међутим, сељак није прихватио ову пропаганду јер је њему религија представљала свечаност, а црквене церемоније крштења, венчања и сахране пружале сликовиту разоноду која је његовом једноставном животу била потребна. Увидевши ту потребу, бољшевици су створили „црвено крштење“, „црвену свадбу“ и друге свечаности које су требале да замене верске, а истовремено се у циљу одвајања сељака од цркве уводио и кинематограф. Спроведен је низ мањих реформи попут увођења новог календара, избацивање речи Бог из поздрава и стварање нових револуционарних поздрава, али и оштра борба против псовки које су у руском народу биле укорене. Поред свих ових напора, вера није много ослабила у Русији, већ је дошло до буђења једног новог мистицизма који је имао религиозни карактер.

Породица у Совјетској Русији

Догађаји у Русији после револуције донели су промене у положају жене, домаћице, омладине и деце, родитеља и породице. Слободан Јовановић-Случајни писао је о тим променама 1934. године. Школоване жене старог режима које нису емигрирале, снашле су се брзо у новом режиму и ушле у ред жена из народа и из редова пролетеријата. Положај жене је из основа промењен. У свему је проглашена равноправаном са мушкарцем и према својим способностима је учествовала у свим јавним радовима. Жене су највише дошле до изражаја на пољу социјалне хигијене, у подизању школа, васпитању будућих мајки и борби против проституције. Међутим, било је и лоших страна јер како је женин положај у браку био олакшан, а раскид брака упрошћен, јавио се, посебно код омладине један нови сексуални морал. Ово је ишло на штету жене јер се са менталитетом и културним нивоом руског народа отворио пут нераздуданости и довео до великог пораста самоубиства.

У новој Русији положај жене у породици се доста изменио, а законима је добила положај еманциповане жене. У погледу образовања и посла она је била у истој равни са мушкарцем, а права родитеља и супружника била су изједначена. У фабрикама је постојало плаћено тромесечно породилско одсуство за жене. Са навршених осамнаест година жена је стицала иста права као и мушкарац: право гласа, право да буде бирана, право напредовања у звању и чину. Сва звања су жени као и мушкарцу била отворена у држави, па су се на радним местима свих професија могле наћи и жене. Тако је било жена које су радиле у рудницима напоредо са мушкарцима, затим жена које су биле капетани на бродовима, директори у фабрикама, чиновници по канцеларијама, па и комесари и министри. Велики број учитеља и лекара биле су жене. Оне се ни по плати нису разликовале од мушкараца. Али у односу на земљораднике број жена са стручним професионалним образовањем био је мали. Велики број жена се као и мушкарци бавио пољопривредом.

Куће и станови у којима су породице живеле и даље су биле нездраве и нехигијенске, а глад и болести, најчешће заразне погађале су земљорадничке породице. Смртност на селу, а посебно смртност деце била је велика. По пространим руским селима није учињен велики напредак у погледу хигијене, народног, здравља, школе, бабица, али је створена могућност сељацима за напредак уколико су им то средства допуштала што је подразумевало одлазак у град. Колективисти у Русији су тврдили да је за жене са села, живот и рад у колективном привредном имању, под управом совјетског колхоза, био право преображење. Први пут у животу за рад се добијала редовна и сигурна награда за издржавање и потребе, а радно време било је ограничено на осам часова. Самим тим и друштвени живот био је богатији јер је понекад било музике, весеља, биоскопа, а и понеко предавање. Ту је био и лекар, болница, одгајалиште за децу. Деца су сматрана својином заједнице од рођења до пунолетства, па је држава имала већи надзор и право него родитељи и учитељи. Закони и власт су им обезбеђивали опстанак, спречавали болести, обезбеђивали повољно развијање. Међутим то је у суштини све било усмерено на град где

су се у свим дечијим и омладинским установама налазиле справе за разоноду и игру деце, али и забавно поучавање у техничким струкама. Пионири су за време одмора подучавали млађе, а организовани у „нападне бригаде“ пружали су помоћ где није било довољно руку за извођење неког посла или рада у пољу или граду.

Поред свих промена у друштвеном погледу и промена у људима, патријархалне везе и нарави су измењене, али породица није растурена. Родитељи су заједно водили рачуна о својој деци, као и на западу.

Омладина

Положај омладине и деце такође је био промењен. Настава је била обавезна, а основна школа трајала је до навршених четрнаест година. Највећи број средњих школа биле су техничке које су имале разна занимања. При фабрикама је постојало доста школа са скраћеним курсевима и са вечерњим предавањима за усавршавање неписмених. Техничке школе и универзитети су били свима отворени. Омладина је била организована на добровољној основи у три специјалне организације. Октобристи су били деца од осам до десет година, затим пионири деца од десет до седамнаест година и комсомолци од седамнаест до двадест пет година. За разлику од других школских и радничких удружења у овим организацијама су се спремали омладинци за политику по руском програму тзв. борци. По школама и осталим установама васпитног карактера недостајали су добри наставници, али и школске зграде јер је било пуно ученика, па су се предавања држала наизменично, често и по шупама. Аутор текста се у писању држао руских статистика и стварног стања па је дошло до противречних података. Тако наводи да су све просветне установе добро снабдевене најмодернијим училима, док после пише да су се предавања одржавала и по шупама. Потреба за стручним и школовани лицима у Русији била је толико велика да су Совјети користили систем скраћених курсева што је резултирало гомилом „полуписмених“ стручњака за разне струке.

У омладинским удружењима пионира и комсомолаца заједно су радили и мушкарци и девојке па се развило и питање присних односа. Слободна љубав није била искључена, али је изнад свега стајао циљ спремања за продуктиван рад и у крајњој линији служба држави. Занимљиво је да је у том погледу запажен мањи проценат нереда него у Европи тога времена. Совјетска политика имала је циљ да спрема омладинце за борбу против заосталости и незнања.

Наука и култура

Руске власти су 1925. године организовале велику прославу поводом 200-годишњице Руске Академије Наука.²⁶ Сама зграда спадала је у ред најлепших архитектонских творевина у Лењинграду. Велике библиотеке, музеји, лабораторије и друге научне установе недуго пре прославе, су размештене по новим зградама, на више од 80.000м². У њој је радило 715. лица, од којих су 462. била заузета научним радом. Академичара је било 42.²⁷, али је био и велики број почасних академичара странаца и кореспондената. Председник је био чувени геолог А. Карпински. Академија је имала три одељења: физико-математичко са седам пододељака природних наука; одељење руског језика и књижевности са три пододељка и одељење историје и филологије са три пододељка. Библиотека Академије наука бројала је више од 4 000 000. књига и по величини је била трећа у Русији. Одељење словенских и између осталог српских књига било је врло богато. Штампарија Академије по богатству шрифтова спадала је у ред најважнијих. У њој су се могле штампати књиге на 350. различитих језика. За време револуције, штампање је било скоро обустављено, али је са доласком нове власти брзо обновљено. У овој штампарии штампане су и многе књиге на српском језику. Академија је имала многе музеје, али су се посебно истицали зоолошки, етнографски и геолошки. Велики значај имала је и Астрономска опсерваторија у Пулкову која је била и светски позната. За време револуције, Академија је доста страдала, посебно у материјалном погледу. Научници су умирали од глади и међусобно били у сукобу, али нису напуштали своја места. Совјетска власт је помагала обнову Академије и одвајала велика средства за њен рад, па је и прослава 200.-годишњице била раскошна. Гости су долазили из целог света и из свих крајева Русије. Том приликом су посећивани Универзитети и све више школе, научне установе, фабрике и друге важне установе. Богатство музеја и двораца и њихово уређење посебно су изненадили посетиоце. Велики радови на обнови самог града, убедили су присутне да Русија не умире, него се брзо обнавља. Славље је продужено у Москви, где су странцима показиване најбоље и најлепше установе. Ова прослава је зближила руску науку са Европом и поставила темељ рада у корист човечанства и његовог напретка.

Прослава Пушкина у Русији 1937. године привукла је пажњу светске и европске јавности. Поред слављења уметности, ова прослава је у иностранству тумачена и као један нејасан преокрет или предзнак. Пушкин се славио у земљи у којој су се јако дуго славиле само политичке личности, а поред тога њему је подигнут споменик поред великог Лењиновог маузолеја. Совјети су одједном поред производње гвожђа, организације радника, индустрије привреде и села почели да славе уметност, књижевност и лирику. Како симболи материјалистичке културе Совјетској Русији нису били довољни, а били су превише активни, решење је пронађено у песнику из прошлости. Прослава Пушкина је пред Европу први пут представила један унутрашњи догађај који је био народно одушевљење, а не резултати и производи из корпоративне производње. Чинило се да се Русија тиме приближила Европи.

²⁶Д. Миловановић, *Двестогодишњица руске Академије наука*, СКГ, књ.ХVI, бр.6, 16.новембар 1925, 466-470.

²⁷За 200.година постојања Руске академије наука, академичара је укупно било само 344.

Совјетска књижевност

У совјетској Русији је државна интервенција у свим животним областима била далекосежна и постојана. Намера совјетске владе је била да књижевност стави у службу политичких циљева, али је морала да се прилагоди променљивим политичким и економским приликама. Оснивањем пролетерске културе – Пролеткулта учињен је покушај да се у живот уведе одвојена пролетерска књижевност. У том циљу требало је васпитати младе писце са села и пролетере у посебно основаним радионицама под руководством грађанских стручњака. Овај подухват је био неуспешан јер политичке вође комунизма нису одобравали намеру да се културна делатност одвоји од општих политичких и економских делатности комунистичке партије. После завршетака грађанског рата појавио се велики број младих писаца који су бележили разноврсне доживљаје првих револуционарних дана. Карактеристично је било да већина њих нису били присталице комунизма већ им је циљ био да изнесу и забележе догађаје. Проблем опозиције између пролетерских и непролетерских писаца се потом све више заоштравао. Како су пропали сви покушаји да се подигне вештачка пролетерска књижевност, ови неутрални писци познати и као сапутници, потврдили су своју надмоћ захваљујући бољем квалитету своје књижевности. Убрзо је дошло до реакције пролетерских писаца, па је оснивањем група Октобар, На стражи и Сверуског савеза пролетерских писаца, њихова делатност систематски организована. Резолуцијом Свесовјетске конференције пролетерских писаца, писања сапутника су проглашена антиреволуционарним, па је истакнут захтев да се званично призна првенство пролетерској књижевности као начело. Проглас комунистичке партије из 1925. године изнео је правило према коме је требало да се управља у свим књижевним односима. Слободе дате совјетским писцима биле су релативне јер о потпуној слободи стварања у комунистичкој држави није могло бити говора. Истакнуто је да у комунистичком друштву, нема и не може бити неутралне уметности. Резолиција је признала да пролетеријат располаже непогрешивим критеријумима у оцени политичке и социјалне вредности једног уметничког дела, али да нема дефинисане и искључиве критеријуме када је у питању уметнички облик. Препоручени су обзири у понашању према сапутницима како би се обезбедио њихов бржи прилазак комунизму. Ова резолуција је дала извесну слободу видика, па је ово сразмерно слободно стање потрајало до 1929. године. Сматра се да је то био најплоднији период у историји руске совјетске књижевности. Тада и психолошки роман као књижевна врста стиче поново популарност што се видело у покушајима да се схвати смисао револуције и њено вишеструко дејство, уместо да се само забележи. Међутим, од 1929. године превладавала је политика давања „друштвене наруџбе“ писцима што је значило наметање одређених књижевних смерова. Убрзо је писцима стављено у дужност да извреше одређене друштвене и политичке задатке јер је књижевност постала превише слободна и

непристрасна. Савез руских пролетерских писаца почео је да врши стварну диктатуру у свим књижевним питањима. Последица тога је било пресушивање извора стварања у руској књижевности. У периоду од три године, Петогодишњи план је постао једини предмет књижевности. Свесовјетски конгрес је морао да призна да је 75% књига изашлих у периоду 1928-1931. године стварно било без икакве вредности. То стање је трајало годину дана и онда је донета нова одлука којом је ЦК КП све организације пролетерских писаца укинула и све совјетске писце скупила у само један савез. Сматрало се да је социјалистичка реконструкција успела, па је тиме свака издвојена пролетерска књижевна организација непотребна. Тиме су сапутници изједначени са осталим писцима. Овом преокрету политике посебно је допринео Максим Горки чији је суд од тада постао пресудан у свим књижевним питањима. Савез совјетских писаца обухватио је све писце који живе и раде у Русији, а који су сагласни са владином политичком основом и прихватају социјалистички реализам. У заједници су чланови били везани политичким и књижевним начелима, за разлику од сличних удружења у другим земљама. То је до тада био јединствени покушај у историји књижевности да се свим писцима једне земље наметне одређени књижевни метод, социјалистички реализам, који је одредио политички вођа земље. После дугих полемика о стварном значењу овог метода, Горки је 1934. године прогласио револуционарни романтизам као псеудоним социјалистичког реализма. Тиме је овај проблем решен, што је довело до измирења противничких страна, али то није допринело разумевању социјалистичког реализма као књижевне методе.²⁸ Владимир Познер посетио је Максима Горког 1932. године у Италији где је боравио због болести. Горки је истицао да је на својим путовањима по Европи схватио неупућеност у стварне прилике и народ у Русији. Са друге стране посебно је истицао радозналост руске омладине, учење и рад на образовању.

Иза носталгије за узлетом романтичарских времена, дошла је 1934. године реакција на оно што је социјални реализам покушао да одреди као домен уметности.²⁹ Од стране критичара дошло је до залагања за чисту поезију јер уметност није само пропаганда која треба да надахује само грађење фабрика. Није могло бити књижевности без историјске везе са књижевношћу из прошлости. Антипатија комунизма за грађанску уметност није дозвољавала да увиди да она није представљала грађанску пропаганду, већ просто слику фазе друштва у којој је грађански сталез имао своју културу.

Конгрес совјетских писаца одржан у јесен 1934. године значио је преокрет за књижевност Совјетске Русије.³⁰ Истакао је садржај „квалитета“ и уметничких одлика књижевног дела и прокламовао да се рад на уметности не ограничава само идеологијом и комунистичким паролама. Убрзо се у совјетској књижевности значајно умањио број књига тенденциозне литературе. Првенствено се смањио број романа са темама економске изградње и подизања фабрика. У Европи је било мало познато да је у овом

²⁸Глеб Струве, *Књижевност у савременој Русији*, СКГ, књ. XLVI, бр.8, 16.децембар 1935,621-629.

²⁹Повремени, *Кроз књиге и догађаје*, СКГ, књ. XLIII, бр.1, 1.септембар 1934, 67-69.

³⁰Марк Слоним, *Хроника совјетске књижевности*, СКГ, књ. XLV, бр.7, 1.август 1935,524-528.

периоду у Русији дошло до развоја војне белетристике под именом „одбрамбене“, па је излазио чак и специјални часопис „Застава“ у коме су се објављивале песме и приповетке о црвеној војсци и флоти. Међутим, основни правац совјетске књижевности скренуо је у страну од политичке и производне белетристике. Прво место заузели су романи реалистичког правца посвећени психолошким или љубавним сукобима. У поезији су се појавиле песме о индивидуалним преживљавањима. У ранијим годинама се писцу стављало у дужност да говори само о савременим стварима, без заласка у прошлост, док је у књижевности након 1933. године било пуно романа о времену пре револуције. Посебну групу представљала су дела о почетку двадесетог века и о Првом светском рату, а појавили су се и историјски романи. Интересовање за класике је било велико, али и за страну књижевност. Пошто је и званично било објављено о потреби „асимилирања буржоаске културе“, повећало се интересовање за писце са Запада. Нарочито су интересантни били Балзак, Стендал, Мопасан, Бајрон и др. Заједно са њима учестала су и нова издања античких класика као и критичких радова о њима. Интересовање за класике је највише било изражено у позоришту.

Прикази издања совјетске књижевности у Српском књижевном гласнику давали су увид у социјални и сентиментални живот нове Русије. Било је неколико покушаја да се европска публика непосредно, из текстова упозна са совјетском књижевношћу. Са тим циљем је нова Антологија совјетске књижевности 1918-1934. године³¹ обухватила прозу, поезију и критику. За инострану публику, су са информативног гледишта били корисни преводи литерених докумената, манифести књижевних група, резолуције владајуће партије, мишљења о књижевности истакнутих и званичних руских критичара. Изузев Слонима и Раева у француском издању Антологије, учешће су узели и познати париски преводиоци руске књижевности.

Нови писци

О књижевности је писао Александар Погодин, који је био професор руског језика на Филолошком факултету у Београду. Пошто је и сам био руског порекла критиковао је писце који су прихватили бољшевице. Највеће замерке су ишле Максиму Горком, „који је постао народни комесар због опортунизма те је на њему крв руске интелигенције.“³²

Економски, политички и социјални услови нове Русије, оставили су дубок печат на литературу. Под новим режимом се најпре развила поезија и велики број песника. Међутим, како је хартија у првим годинама нове власти била ретка, песме се нису штампале, већ су биле јавно читане пред публиком. Најпознатији песници били су Мајаковски, Пастернак и Јесењин. По завршетку грађанског рата настала је литерерна реакција у виду прозе. За разлику од песника који су се трудили да уздигну своје мисли ка

³¹Илија Голенщчев-Кутузов, *Две књиге о савременој руској књижевности*, СКГ, књ. XLVI, бр. 5, 1. новембар 1935, 385-386.

³²Александар Погодин, *Руска књижевност за последњих десет година*, СКГ, књ. I, бр. 1. септембар 1920, 194-198.

другим хоризонтима и писали са сновима, приповедачи су се враћали тешким временима пишући о својим успоменама. Међу њима су се истицали Пилњак и Бабел.³³

Прозни писци давали су слику књижевности у совјетској Русији. Нови руски писци су по старосном добу били млади (25.-36.год) што се објашњавало чињеницом да су представници претходне генерације који нису умрли од немаштине или болести, скоро у целини емигрирали. Друштвени састав књижевне средине био је уско везан за промену режима. Поред писаца племићког и грађанског порекла, нова руска књижевност је у својим редовима бројала и велики број људи из народа, у чему су предњачили писци сељачког порекла. Мали број писаца је имао завршену вишу школу, углавном због немаштине, док је описмењавање вршено на различите начине. Тако је Борисогљебски научио да чита од једног осуђеника из затвора у комшилуку, а Горки је провео само пет месеци у школи. Сви они су били великим делом самоука генерација, а знање су стицали читањем, учењем код куће после посла, посећивањем вечерњих предавања за раднике. Међу великим руским писцима готово да није било ни једног великог уметника који није страдао од старог режима. Тако су и нови совјетски писци године проводили по затворима, на робији и у прогонству. Једна трећина писаца од укупног броја имала је учешћа у грађанском рату, а неки и значајније улоге. Од 1921. године живот се мало нормализовао и писци се вратили литератури. Међу њима су се истицали Булгаков, Малашкин. На младе је револуција имала велики утицај и они су истицали да је било лакше почети из почетка него настављати стару реч.³⁴

Дечија књижевност

Руска власт је велику пажњу посвећивала просвети са циљем утемељења својих начела у корену друштва. Просветне власти су посебно бринуле и о дечијој књижевности, па је део књига штампаних 1927. и 1928. године доспео и до Краљевине СХС.³⁵ Друштвени преокрет у Русији је био велики, а окретање вредности коренито. У овим књигама приказан је стварни људски живот високим уметничким сазнањем, а примерен дечјем узрасту. Поред уметничко-књижевних, у дечју књижевност су се уносиле и вредности друштвено-васпитног карактера и намене. Руски писци за децу, надахнути новим духом, узимали су најрадије за извор својих дела људски живот. У њему су налазили инспирације и утврђивали вредности које је требао да има сваки члан новог друштва. Са пажњом су се за малу децу писале приче о догодовштинама из њиховог живота. Посебну групу чиниле су књиге у којима су се деца упознавала са практичним појавама из живота, техничким изумима, друштвеним проблемима. Тако је на пример постојала књижица о монетарном систему у којој је било описано и ковање новца,

³³Светислав Петровић, *Нова руска литература*, СКГ, књ.ХVIII, бр.8, 16.август 1926, 608-611.

³⁴Владимир Познер, *Нови руски писци у школи живота*, СКГ, књ.ХХХV, бр.1, 1.јануар 1932,27-33.

³⁵Првош Сланкаменац, *Дечја књижевност у Русији*, СКГ, књ.ХХIV, бр.7, 1.август 1928, 521-529.

описивали су се животи великих руских проналазача и њихов значај. Радило се на уздицању националног поноса и националног поуздања. Тако је један од великих проблема, однос села и града био обрађен у форми стиховане преписке градске и сеоске деце. Закључак је да школа мири обе стране јер свакоме подједнако отвара пут у животу. Уопште у руској дечијој књижевности се опажао култ села и сеоског живота. Совјетске просветне власти су кроз дечију књижевност спроводиле и своју класну политику.

Пролетерски песници

О песницима совјетског друштва писао је Драгиша Васић који је 1928. године посетио Русију. Како је и сам био књижевник његова запажања имају велику вредност.

Међу песницима се јављају радници из разних фабрика који су писали песме о тешком радничком животу. Максим Горки је потпомогао и руководио ове младе песнике и организовао часописе и новеле у којима су се песме штампале. Међутим, тек после револуције је отпочео велики организациони рад на овом пољу. У многим индустријским центрима Русије створени су тзв. „пролеткулти“, организације које су прикупљале творевине песника и писаца из радничке средине, а јавиле су се и литерарне школе. Те прве песме нису биле права поезија, већ су у њима описивани нереди и указивало се на недостатке и лоше стране фабрика. Убрзо су се појавили и први таленти који су усавршавали свој стил и окупили се око часописа „Будућност“ и „Ковница“. Сарадници у овим часописима били су скоро сви радници комунисти, а њихове песме искључиво химне Револуцији. Нова књижевност и литература сматрана је оруђем за борбу против класа, као израз расположења маса и средство за пропаганду нових идеја. Тако је чврсто доведена у везу са политиком. У пролетерској лирици истакнуте су масе „безбројни легиони реда“ који стварају културу и који су главна покретачка снага света. Други мотив ове поезије била је фабрика као извор снаге и власти пролетеријата, „колевка новог света“, место мучеништва и понижења радничке класе, али истовремено и место где се њена свест пробудила и где је она схватила свој предстојећи пут. Фабрика се поетизирала романтичарским певањем о њеним „гвозденим, гранитним баштама, алејама камених зидова, челичном бректању њених машина.“³⁶ Поред ових мотива, јављале су се и поетичке, тужне успомене о селу које су биле скривене у душама песника радника, бивших сељака.

Часопис „*На положају*“ изашао је први пут 1923. године и критиковао је песнике око „*Ковнице*“ оптужујући их да због сањарења и романтизма из старог времена нису умели да схвате нови смисао револуционарне садашњице. То је резултирало распадом *Ковнице*, а неколико њених чланова основали су нови часопис „*Октобар*“ са задатком да изразе нови живот Русије и пређу на описивање живог човека. Седница часописа *На*

³⁶Драгиша Васић, *Пролетерски песници*, СКГ, књ. XXV, бр. 7, 1. септембар 1928, 26-32.

положају, уз присуство Бухарина и Троцког 1924. године донела ја закључак да још увек нема хегемоније пролетерске културе и да књижевне групе треба фаворизовати ради постепеног прелаза ка комунистичкој идеологији, потпомажући пролетерске писце у њиховом развоју. Одлучено је да литература мора донети друштву нову идеологију, нову садржину, а касније и нову форму. Часопис „*На положају*“ заменио је часопис „*На књижевном положају*“ са циљем да подстиче пролетерске песнике и пропагира рад на усвршавању форме у пролетерској литератури. Међутим, из средине многобројних пролетера песника, према оцени Драгише Васића, нису се истицали велики и истински таленти.

Просвета

После револуције, део руских интелектуалаца који нису емигрирали, прилагодио се режиму који је остао неповерљив према предратној грађанској интелигенцији. Због тог политичког разлога совјети су убрзали стварање својих интелектуалаца. Други подстицај била је и техничка потреба, јер је индустријализација тражила велики број стручних лица. Најтраженији су били стручно образовани сарадници у индустрији, пољопривреди, шумрству и саобраћају, а затим доктори, професори и доценти на факултетима и други интелектуални радници попут правника и економиста. Због таквог стања, број студента је био у великом порасту. Совјетски студенти су били пролетери, по животу и средини из које су се регрутовали. По статистици од 1920. године до 1930. године проценат студената из радничке средине се дуплирао, са 15% на 30%, проценат студената из сељачког слоја порастао је за 3% (са 23% на 26%), повећао се и проценат из слоја ситних службеника (са 24% на 37%), док је проценат студената из других занимања-слојева спао са 37% на 6%³⁷. Оваквим одабиром била је измењена читава интелектуална мрежа у земљи, а истовремено је развијена и партијска организација студената. Наставничко тело је спорије пролетеризовано. Тако је у школској 1930/1931. години од укупно 1321 професора државног Универзитета у Москви само њих 40 било радничког порекла. При упису на универзитет студенти су давали податке о социјалном пореклу. Иако је школовање било отворено за све који су претходно положили испите и три године провели у практичним радовима, предност при упису су првенствено имали пролетери, а остали уколико има места. Велики број места је уз то био резервисан за радничка и омладинска удружења. За педагошке школе је било мање интересовање, па је њих уписивао већи број непролетера. Постојале су и специјалне више школе попут „Института црвене наставе“ који је спремао професоре за марксистичке универзитете и примао само кандидате који су били чланови партије најмање осам година. У Русији је 1930. године било око милион студената, од којих 400 000 на универзитету, док су осталих 600 000 били на другим вишим школама.³⁸

³⁷ С, *Настава у Русији*, СКГ, књ. XXXIX, бр. 8, 16. август 1933, 633.

³⁸ Исто, 633-635.

Сваки студент имао је државну новчану помоћ која се повећавала зависно од године студија. Овај новац је обезбеђивала држава или предузеће у коме је кандидата чекао посао по завршетку студија. Подељеност универзитета и факултета и њихова зависност од техничких комесаријата и економских и индустријских удружења као и прекомерно узана специјализација биле су последица хитности у стварању стручних лица. Више студије трајале су три, а изузетно четири године. Опште образовање је било сведено на најмању меру и укључивало политику, дијалектику, лењинизам, политичку економију, стране језике и војну обуку. Други и већи део образовања чинила је техничка обука, крајње специјална. Опсаност уске специјализације је била очигледна, али је представљала нужду у општем плану радова. Недостатак ширег образовања увећан је slabим општим знањима које су кандидати доносили на универзитет. Обавезно основно образовање трајало је седам година, док су средњу школу и њено опште образовање заменили „Техника“ – трогодишња диференцирана настава (индустрија, политичка економија, агрономија, медицина, педагогија и уметност) иза које су потом долазиле три године стручног рада. То су били услови за пријем на универзитет. За оне који нису учили средњу школу створени су раднички факултети. Једна трећина студената долазила је из ових радничких факултета – „Рабфоки“. Целокупна настава у школама била је у служби „класне борбе“ и њен кадар је био намењен тој социјалној реконструкцији. Искључивост тог задатка била је узрок недостатка ширег образовања студената. Попут културног, ни научни ниво на студијама није могао бити висок јер су биле сведене на узану техничку специјализацију. Положај професора зависио је од политичке подобности па често није био услов за добар научни рад. Професори који су били у немилости политичке власти били су прогоњени. Број стручњака које је совјетска настава давала јасно је показивао важност квантитета на рачун квалитета.

Српски књижевни гласник забележио је 1934. године смрт совјетског политичара Анатолија Васиљевича Луначарског, посветивши му читуљу и чланак.³⁹ Луначарски је сматран споном између старе руске интелигенције и бољшевика, у чијој влади је имао функцију комесара за просвету. Књижевни и уметнички критичар, историчар књижевности и драмски писац, Луначарски је имао смисла за научно, књижевно и уметничко стварање, па је стекао и велике заслуге за очување многих значајних људи као и за очување разноврсних споменика културе и старина. Успоставио је нов просветни систем од нормале до факултета на најширој бази и повео велику акцију за сузбијање неписмености. Такође је спровео потпуно одвајање школе од цркве и пропагандом потискивао утицај и значај цркве уопште. На пољу просвете и културе под Луначарским је постигнут осетан напредак.

Совјетски радови на пољу југословенске књижевности и историје

³⁹Ж, А. В. Луначарски, СКГ, књ.ХЛI, бр.2, 16.јануар 1934, 159-160.

Совјетску књижевну енциклопедију уређивао је Научно-истраживачки институт за књижевност и уметност при бољшевичкој Академији, а издавач је било Државно издавачко предузеће. Енциклопедија је имала око 280 сарадника, а за поједине књижевности било је ангажовано и по неколико стручњака, док за југословенску и чехословачку књижевност није био нико специјално ангажован. Е. Захаров је то сматрао једним од недостатака Енциклопедије, јер обавештења о југословенским писцима нису била на потребној висини што се видело из њених првих свезака чије је издавање почело 1929.године.⁴⁰ Оцене и карактеристике које је давала Енциклопедија полазиле су од генералне линије бољшевичке партије.

У публикацији Академије наука Совјетске Русије из 1932. године нашао се и запис о Српском књижевном гласнику.⁴¹ Ово је први пут да се пише у Совјетској Русији о овом часопису, што говори о чињеници да је његово излагање праћено и у овој земљи. Са кратким освртом на историју часописа, истакнуто је да је напунио тридесет година од оснивања и да се његови чланци углавном односе на српску, руску и осталу словенску и инострану литературу деветнаестог и двадесетог века. Наведено је како је за време свог постојања дао је огроман и драгоцен материјал за разумевање и оцену новог покољења српских књижевника што је свакако била похвала са совјетске стране.

На Институту за славистичка истраживања (ИНСЛАВ) лењинградске Академије наука радило се и на пољу југословенске историје књижевности и историјском истраживању уопште. Рад на проучавању руских архива имао је непосредног значаја за нас. Д. Димитров из лењинградског Централног историјског архива бавио се грађом за историју југословенске колонизације у Русији, док је К. Пушкаревич на основу материјала из истог архива обрађивао тему „Руска аутократија и Славенство“.⁴²

Поред велике антологије српских народних песама објављене под именом „Српски епос“ изашла су 1940.године и још нека дела из словеначке прошлости радом совјетског одељења Историјског института Совјетске академије наука.⁴³

Часописи у Совјетској Русији

Државно издавачко предузеће Совјета ГИЗ или прецизније Госиздат Р.С.Ф.С.Р идавало је три велика месечна часописа: *Црвена новина*, *Штампа и револуција* и *Наша достигнућа*. *Црвена новина* је објављивала приповетке и романе, а њени уредници су се руководили више политичким него уметничким мерилима. Проучавање совјетских литерарних часописа довело је до закључка да је у Русији, посебно после Јесењинове смрти, прозна књижевност дала много значајних резултата него поезија. Сем оригиналних

⁴⁰Е. Захаров, *Совјетска књижевна енциклопедија*, СКГ, књ.ХЛII, бр.5,1,јули 1934,416-418.

⁴¹Н, *Совјетски глас о С. књ. гласнику*, СКГ, књ.ХЛII, бр.6,16,јули 1934,492.

⁴²С, *Совјетски радови на пољу југословенске књижевности и историје*, СКГ, књ. ХL, бр.6, 16.новембар 1933, 475.

⁴³Б.К, *Руска издања о Србима и другим Словенима*, СКГ, књ.ЛХ, бр.8, 16.август 1940, 642.

романа у наставцима, *Црвена новина* је у свакој свесци доносила и неколико прича и песама. Затим је имала и књижевно публицистичке рубрике, чланке из спољне политике, путописе и импресије из унутрашњости Русије. *Штампа и револуција* је 1930. године напунила десет година излажења, а задатак часописа је била критика уметности са марксистичког гледишта. Овај часопис имао је рубрике за кинематографију и архитектуру, поред рубрика за књижевност, позориште и ликовну уметност. Увођењем литерерног фељтона постао је једна врста пропагандног средства. Исти циљ имао је и часопис *Књижевност и марксизам*. И часопис *Наша достигнућа* био је пропагандно обојен, а његов главни уредник био је Максим Горки. Његов циљ био је да прикаже совјетски живот у његовим главним манифестацијама. Због свог релативно малог тиража, часописи ГИЗ-а били су прилично скупи. Сви су се штампали у Москви, која је од почетка болшевизма преузела улогу књижевног центра. У њој су излазили сви совјетски часописи од којих је најраспротрањенији био *Нови Свет*, док је за најшире читалачке слојеве излазила и *Црвена њива*. Поред ових великих књижевних часописа излазио је и велики број периодичних књижевних и позоришних совјетских публикација намењен широким читалачким слојевима. Такав је био недељни часопис *Пламичак* који је у основи носио обележје књижевничких индивидуалности својих уредника са циљем да се читаоцима пружи забавна и лака лектира. Од позоришних часописа најраспрострањенији је био *Савремено позориште*. Релативно слаб успех имао је месечни књижевно социјални часопис *Октобар* који је за сараднике имао познате књижевнике. Тесно везан за специјалне прилике под којима егзистира совјетска књижевност био је часопис *На књижевној стражи*. Постојало је и неколико часописа са библиографским задатком. Главнаука (централа за наушне акције)издавала је часопис *Библиографија*, а постојао је и часопис посвећен часописима. Болшевици су се на највећом пажњом посветили истраживању руских архива што је резултирало бројним публикацијама. Да би се увео извештајан ред у архивска истраживања издавао се часопис *Архивски посао*. Интересантна документа и писма, пронађена у архивима штампала су се у *Црвеном архиву*. Просветни часописи *Просветни весник* и *На путевима ка новој школи* приказивали су школска питања у болшевичком светлу. Међународни биро за револуционарну књижевност издавао је часопис *Весник страних литература*.⁴⁴

Књижевност у емиграцији

⁴⁴Е. Захаров, *Часописи у Совјетској Русији*, СКГ, књ. XXIX, бр.2, 16. јануар 1930, 152-154.

Иницијативом београдског Савеза руских књижевника и новинара, у Београду је приређен први Конгрес руских књижевника и новинара у иностранству и уопште први конгрес такве врсте откако је после револуције мањи део руских интелектуалаца напустио своју отаџбину. Одржан је од 25. септембра до 1. октобра 1928. године уз учешће представника Савеза књижевника и новинара из Париза, Берлина, Прага, Варшаве и Београда, а позвани су и руски књижевници који су живели у емиграцији.⁴⁵ Председник конгреса био је Василиј Немировић Данчеко, познати руски путописац, књижевник и песник, племићког порекла који је гајио велике симпатије за сељаке на крајњем северу Русије и за њихову борбу са природом.

На конгресу је донета одлука о оснивању општег Савеза руских књижевника и новинара у иностранству са централном управом у Београду јер је закључено да тај град даје максималне услове за развијање руске културе у емиграцији. Конгрес је, уз учешће владе отворен у свечаној дворани новог Универзитета.

Позориште у емиграцији

Руска позоришта су код југословенске публике имала великог успеха. Део трупе Московског Художественог театра, прогнан из Русије револуцијом, на путу по Европи зауставио се и у Београду 1920.године и приредио неколико представа.

Почетком тридесетих година први пут су приказане премијере совјетских комада „Квадратура круга“ В. Китајева и „Бела гарда“ М. Булгакова. Китајев је приказивао кроз сатиру и оптимизам нови живот у Русији, а представу су извели су чланови београдског позоришта. Булгаков је истицао трагику сукоба у револуционарним данима, рушење старе и долазак нове власти. Извођен од стране руске емигрантске трупе, овај комад је измењен у циљу руске емигрантске пропаганде.⁴⁶

Руска наука у емиграцији

Руска наука је имала два средишта. Једно у руској отаџбини где су стари научници са младим ђацима остали да служе научној истини упркос свим тешкоћама, док је друго средиште било у емиграцији. Први талас руских избеглица био је 1920. године, а у другом таласу 1922. године многи научници су протерани јер нису прихватили становиште по коме су марксизам и научна истина поистовећени. У разним земљама, ови научници су се организовали и основали четрнаест професионалних удружења која су се 1921. године ујединила у један савез са средишњим одбором у Прагу. Циљ је био да се сачува руски

⁴⁵Г. КР, *Први конгрес руских књижевника и новинара у Београду*, СКГ, књ. XXV, бр.4, 16.октобар 1928, 318-319.

⁴⁶Ранко Младеновић, *Две премијере совјетских комада*, СКГ, књ. XXXII, бр. 1. јануар 1931, 63-67.

дух и настави руска академска традиција. Један од конгреса овог савеза одржан је 1928. године у Београду. Основан је низ руских виших школа, правни факултети у Прагу и Харбину, педагошки и задругарски институт у Прагу, богословски институт у Паризу и народни универзитети у Београду, Прагу, Риги и Софији. Археолошко руско научно друштво се налазило у Београду, а 1928. године је у овом граду основан и руски научни институт. Институт је имао задатак да разрађује општа научна питања са применом руских метода и традиција, да изучава историју Русије, али и земље које су примиле руске избеглице како би се њима на тај начин донекле одужили. Руски научници су били посебно примљени и запослени у Краљевини Југославији, а велики број и у Европи и Америци. Плодови научног рада биле су књиге и чланци у часописима. Подаци о њиховом раду изашли су на руском језику у књизи „Грађа за библиографију руских научних радова у иностранству за 1920.-1923. године“ коју је 1930. године издао Руски научни институт у Београду.⁴⁷ У руску научну емиграцију су поред монархиста спадали и републиканци, па и социјалисти.

Доктор Александар Погодин, бивши професор Варшавског и Харковског и професор Београдског Универзитета радио је на проучавању руско – српских односа. Прикупљао је исцрпну библиографију превода руских дела на српски језик и свега што се о Русији и Русима писало у српској Краљевини Југославији. Хронолошки се ограничио на период 1800-1925 године и у погледу писма само оно што је штампано ћирилицом. Српска краљевска Академија наука је у својим издањима објавила овај рад као први део прве књиге Руско- српске библиографије 1932. године.⁴⁸ Највише је било лепе књижевности, али и критике и публицистике. Прегледавши 531 лист и велики број календара, Погодин је прикупио и изнео податке о 5 703 превода и о хиљадама разних чланака, приказа и бележака поводом тих дела. Библиографија је садржала драгоцену грађу за историју руско-српских односа, руског књижевног утицаја код Срба и саме српске књижевности и литературе. Закључено је да су Чехов, Горки, Толстој, Тургенев, Достојевски и Гогољ највише превођени, а према томе и највише читани руски писци.⁴⁹

Руска издања у Краљевини Југославији

У иностранству се могао стећи појам о животу у СССР-у само на основу књига, часописа и до извесног степена из причања људи који су посетили ову земљу. Извори за познавање руских прилика који су се издавали у Совјетској Русији нису били доступни за обичног читаоца. Тако је у иностранству и емиграцији дошло до појаве људи који су усмерили свој рад на упознавање СССР. Земгор (Удружење одборника руских обласних и градских самоуправа) основан је у Краљевини СХС 1924. Године, био је превасходно

⁴⁷Е. СП, *Руска наука у емиграцији*, СКГ, књ. XXXI, бр.7, 1. децембар 1930, 547-551.

⁴⁸У, *Руски архив*, СКГ, књ. XXXVII, бр.6, 16. новембар 1932, 476.

⁴⁹А.Ј, *Руско-српска библиографија*, СКГ, књ. XLIII, бр.1, 1. мај 1936, 77.

хуманитарна, али и просветно културна, издавачка и политичка организација. Настојао је да сакупи дела ових стручњака и изда преглед руског економског, политичког и духовног живота у зборнику чије је издавање планирано неколико пута годишње. Први такав зборник је изашао крајем 1928. године као двомесечни часопис на српском језику под називом „*Руски архив за политику, културу и привреду Русије*“ са циљем да допринесе стварном познавању Русије.⁵⁰ Карактеристично је да је према руској савремености настојао да заузме објективан и критички став. Препуштајући другима борбу са властодршцима у Русији, људи око овог часописа су тежили критички да обавесте, према својим најбољим сазнањима уверењу, шта се у Русији и око ње дешава и посвете приказивању тековина руске културе. У оквиру Земгора, почев од 1926. године, деловао је Институт за изучавање Русије у Југославији, чији је задатак био да проучава и односе руског народа са Јужним Словенима.

Југословенски књижевни часопис забележио је 1930. године неколико издања руских белетристичких дела која је у оригиналу издала Руска издавачка комисија из Београда и штампарија из Новог Сада.⁵¹ Ова комисија била је веома заслужна за ширење руске књиге, а објављивала је дела руских писаца у емиграцији, романе, приповетке и поезију.

Политички преглед

⁵⁰КР, *Руски архив*, СКГ, књ.ХХV, бр.5, 1.новембар 1928, 390-391.

⁵¹Е. З, *Руска издања у Југославији*, СКГ, књ.ХХIХ, бр.5, 1.март 1930, 388-390.

Руска политика током овог периода у потпуности је била одређена новим идеолошким и државним оквирима. Револуционарни преврати у фебруару и октобру 1917. године потпуно су трансформисали Русију. Државни удар требало је да означи почетак светске револуције која би допринела изградњи комунистичког света и довела до братства међу људима. Време је показало да је то уствари био почетак радикалних друштвених експеримената које су у руској политици спроводили бољшевици на челу са Владимиром Иљичем Лењином, а који су пробратили саму Русију и свакодневницу руског човека. Револуционарне промене у потпуности су је изоловале из европске политике и изазвале грађански рат (1917-1920/1922), који је однео милионске жртве и довео до готово два милиона емиграната. Уведена је једнопартијска диктатура комунистичке партије и спроведена радикална либерализација друштвених и породичних односа. Владајућа партија, искључивши све остале везивала је ,попут мреже, цело друштвено тело. Она је вршила политичко васпитање маса, обезбеђивала њихову послушност и подстицала њихово одушевљење према вођству. Партија у држави представљала је и посебну друштвену класу за коју су важили посебни закони. Јединствена политика нације постизала се идентификовањем идеологије једне групе са мисијом нације и државе. Одозго утвђени државни идеал једини је имао право испољавања и представљао учење по коме се вршило васпитање нације.

Совјетска Русија у међународној политици

Доласком на власт, бољшевици су објавили да раскидају све везе са политиком бивше царистичке државе. За циљ међународне политике, дефинисали су обарање империјалистичких влада оружаним устанком и организацију међународне совјетске републике. Иако је совјетски устав из 1918. године предвиђао комесара за спољне послове, а посебна уредба одређивала функције совјетских представника у иностранству, тј. у земљама које су у пословним везама са Русијом, Лењин и другови нису ни помишљали да успоставе редовне односе са империјалистичким западним државама. Они су веровали да ће руска револуција изазвати радничке масе у другим крајевима света, да се ослободе дотадашњих режима и оснују своје управе, али се та очекивања Совјетске Русије нису испунила.⁵²

На конференцији мира у Паризу 1919. године, спорно питање био је и однос Великих Сила према Совјетској Русији. Француска влада је одбила било какве дипломатске односе и трговину са Русијом док Совјетска Русија не призна предратне државне дугове своје државе. Са друге стране, Британци су због својих трговинских интереса били за успостављање трговине са совјетима, што није значило да подржавају и бољшевички режим.

⁵² Живојин Балугџић, *Спољна политика Совјетске Русије*, СКГ, књ. VIII, бр.7, 1. април 1923, 498-512.

На другом конгресу комунистичке интернационале 1920.године постављен је задатак да се радничка класа ослободи свих елемената који нису хтели борбу. Главни циљ је био да се радништво оспособи за велики светски преврат. Међутим, супротно очекивањима, убрзо је дошло до растројства револуционарних организација у свим западним земљама.⁵³ Радничке организације нису хтеле да потчине своју акцију бољшевичким погледима на будућност Европе и тиме су створени услови за режиме националних блокова и фашистишких диктатура.

Као последње средство за обарање империјалистичких влада на Западу, совјетска централа поставила је основе за организацију црвене армије са задатком да служи одбрани совјетске власти и буде подршка будуће социјалне револуције у Европи. Напад на Пољску требао је да буде знак за почетак те акције. Једна од првих вести о Совјетској Русији у Српском књижевном гласнику је о рату који се водио између ње и Пољске током 1920. године, а трајао је од 1919. до 1921. године. На овом питању је требало је да се види хоће ли Велике Силе,⁵⁴ које су у Версају створиле ново стање у Европи бранити и чувати основе мира који је стечен са великим жртвама. Крајем 1920. године, под притиском великих сила совјетска влада је морала признати пораз у овом подухвату и тиме се завршио први револуционарни период њене политике. Како је Пољска постала један од основних елемената новог реда, њени државници су под утицајем унутрашњих елемената покушали да остваре своје тежње на територији Русије и прошире своје границе. Веровали су да ће победити у рату и отклонити бољшевичку претњу која се надвила над Европом. Аутор текста Јован Јовановић оценио је да је добро што се пољске тежње по питању освајања руских територија нису оствариле, иако је имао негативан став према бољшевизму.⁵⁵ Последица овог рата је била усамљеност совјетске Русије, не само према владама западних земаља, него и према организованом пролетеријату у целој Европи. Московска влада се, потом, одлучила на стварање повољнијих услова за своју државу у Азији, са уверењем да ће тиме имати више утицаја на догађаје на Западу.

Претрпевши пораз споља, бољшевизам је имао и унутрашњих проблема јер је нагла социјализација довела до потпуног застоја целокупне привреде. Како су сељаци дошли у опозицију са режимом, запретио је рат са њима, па је совјетска влада пристала на компромис са страним капиталом. Ширећи у Азији свој утицај, Русија се приближила енглеским интересним сферама, са циљем да Велику Британију приволи на разговор. Ова акција је резултирала потписивањем трговинског уговора између ове две земље 1921.године. То је значило да је на неки начин и званично призната Московска Република.⁵⁶ Међутим, он није имао никаквих привредних последица јер није успео створити ни правне ни економске услове за трговински промет. У совјетској Републици није било гаранција за уложене капитале, а ни производа којима би се плаћала увезена

⁵³ Иностранци, *Политички преглед (Криза Аустрије)*, СКГ, књ.II, бр.3, 1. Фебруар 1921, 231-232.

⁵⁴ Мисли се на Француску, Енглеску, Италију и Сједињене Америчке Државе

⁵⁵ Иностранци, *Политички преглед (Руско-пољски рат)*, СКГ, књ.И, бр.1, 1. септембар 1920, 229-231.

⁵⁶ Иностранци, *Политички преглед (Британско-руски уговор)*, СКГ, књ.II, бр.8, 16. април 1921, 634.

роба. Са друге стране, дотадашња европска заједничка акција, против бољшевика и ширења њихових идеја у Европи, изгубила је своје јединство.

Што се тиче других европских земаља, почетком двадесетих година једино су Аустрија, Италија и Чехословачка склопиле неку врсту споразума са Русијом и то у смислу политичке неутралности, тј. немешања у унутрашње ствари уговорених страна. Сви ти споразуми су били израз великог неповерења које је преовађивало у односима између западних земаља и Русије. Док је Европа зазирала од бољшевизма, совјетска влада је озбиљно страховала од упада разних непријатеља режима које су подржавале поједине силе. Тако су споразуми у ствари показивали тежње да се узајамно застрашивање приведе крају. Иако је Совјетска Русија противник капитала, она је управо због свог богатства сировинама, призната као конституисана држава. Главни циљ руске политике био је да са свим државама успостави сарадњу на економском плану ради чега јој је требао мир, па је пристајала на уступке.⁵⁷

До ближих привредних веза Русије и Западне Европе, по оцени Живојина Балугцића, није могло доћи, јер је западни капитал остао резервисан према предузећима у Русији, те би они могли само уступити експлоатацију природних богатстава како би платили своје обавезе. Страни улагачи нису хтели уносити свој капитал у предузећа јер нису имали никакву заштиту од конфисковања, па је совјетска влада донела уредбу о концесијама којом је гарантовала имовину концесионерима. Одзив је ипак био слаб јер влада није преузела никакве границе за стварање нових предузећа, чија би рентабилност тек требала да се покаже.

Очекујући капитал са стране, совјетска влада је западала у све тежи положај. Напоредо са растројством у привреди, ишло је и растројство у финансијама. Да би одржала своју политичку власт, требало јој је много новца. Као решење за покриће трошкова одржавања црвене армије и огромног броја чиновника штампале су се нове милијарде папирног новца, а њима се покривао и буџетски дефицит. То је довело до потпуне обезвређености новчаница и до трговинске блокаде Русије. Захтев за великим зајмом који је Лењин тражио на конференцијама у Ђенови⁵⁸ и Хагу⁵⁹ одбијен је јер совјетска влада није пристајала на повраћеј конфисковане имовине страних држављана у Русији. Као резултат Ђеновске конференције дошло је до зближавања Совјетске Русије и Немачке што је појачало неповерење свих влада према Москви и онемогућило стварање редовних веза. Самим учешћем на конференцији Совјетска Русија је била призната као држава, мада не и формално.⁶⁰

Са друге стране руска политика у Азији је крајем 1921. године изгубила свој револуционарни карактер и претворила се у дипломатску акцију за освајање важнијих политичких позиција.

⁵⁷ Иностранци, *Политички преглед (Пролетерска спољна политика)*, СКГ, књ. IV, бр. 4, 16. октобар 1921, 315-317.

⁵⁸ Иностранци, *Политички преглед (Ђеновска конференција)*, СКГ, књ. VI, бр. 1, 1. мај 1922, 147-151.

⁵⁹ Иностранци, *Политички преглед (Хашки састанак)*, СКГ, књ. VI, бр. 5, 1. јул 1922, 389.

⁶⁰ Иностранци, *Политички преглед (Крај Ђеновске конференције)*, СКГ, књ. VI, бр. 3, 1. јун 1922, 220-223.

Привредно стање у земљи приморало је Лењина да се врати капиталистичком систему производње који се наметао и у спољној политици. У самој Русији совјетска влада је извршила преображај. После новембарске револуције она се распала на седам савезних, седам аутономних република и једанаест аутономних територија. Да би се ускладила са општим начелима капиталистичке производње, јединство је било неопходно. Московска влада је постепено проширила своју власт, укидајући самоуправне органе савезних република. На конгресу совјета у децембру 1922. године, проглашена је Унија социјалистичких република Русије, уместо дотадашње „социјалистичке федеративне републике руских совјета“. Она на међународном пољу тиме постаје хомогена војна и политичка организација чиме напушта своју социјалну бољшевичку идеологију зарад своје руске политике.

Овакву одлуку изазвао је и покушај Сила да Русију одвоје од сваког мора. Стварањем независних држава на њеној западној граници, Финске, Летоније, Литваније и Естоније, она је затворена према Балтичком мору, а тежњом Велике Британије да се уврсти на Дарданелима постојала је могућност да дефинитивно изгуби излаз на југ, док је јачањем Јапана на крајњем Истоку постављена брана руском продирању ка Владивостоку. Ово систематско одвајање од свих мора значило је животну опасност по Русију. Како би поправила свој положај, најпре је ушла у разговоре са државама са своје западне границе што је резултирало једним конгресом у Москви на ком је требао да се утврди програм за заједнички рад и за постепено разоружавање. Циљ је био стварање неке врсте руског протектората над овим државама како би се осигурао излаз на Балтичко море. На крајњем Истоку, Русија је узела у заштиту републику Чите како би направила договор са Јапаном, док у Монголији покушала да преузме управу над железницом да би изашла на Тихи океан.

Совјетска Русија и питање мореуза

Главна тежња руске политике, вековима уназад, била је да Цариград и Мореузи буду у руским рукама. Ова тежња је природно била одређена њеним географским положајем и развитком привреде. Севрски уговор из 1920. године, био је резултат Енглеске да Турску извуче из непосредног утицаја Совјетске Русије, а ипак задржи за себе контролу над мореузима. Султан је остао у Цариграду под утицајем британске флоте, док су Дарданели одузети од Турске и стављени, привидно, под међународну контролу, а у ствари под власт те исте флоте. Турска се, незадовољна овим решењем, повукла у Малу Азију и организовала отпор енглеском империјализму. Када је на чело покрета дошао Мустафа Кемал, дошло је до зближавања са Совјетском владом, па је након писмених споразума, Кемал добио и значајну материјалну помоћ из Русије.

О српским интересима у Источној кризи писао је Димитрије Поповић. Узимајући у обзир пријатељство између наша два народа, сматрао је да би најбоље било када би се ово питање решило повољно по Русију. У том смислу Цариград и мореузи су у крајњем

случају требали остати у турским рукама како ту не би дошло до учвршћивања једне велике силе.⁶¹

Сличну политику водила је и совјетска влада, па је на основу тога Поповић закључио како она почиње да разуме праве руске интересе, мислећи на интересе царистичке дипломатије. Овај закључак је пратила и жеља за обновом дипломатских односа између Краљевине СХС и Русије уз коју је ишла и јасна порука јавности :“ Русија неће увек остати оваква, она ће изићи из ове тешке кризе јача и здравија, и тада ће и за нас бити од веће користи. Са том будућом Русијом, за коју нас везују велики политички интереси, узајамне ситпатије и словенска солидарност, ми ћемо имати добре односе. Зато се требамо побринути, уколико то од нас зависи, да се, за време овог њеног критичног периода у унутрашњој и спољној ситуацији, не створи по њу - а посредно и по нас — некакав штетан свршени чин који се касније не би могао поправити.“⁶²

У међувремену, је на чело Турске почетком новембра 1922. године, дошао Мустафа Кемал, па је конференција за мир између Турске и Грчке у Лозани одложена. Живојин Балугџић пише да је Енглеска хтела да искористи одсуство Русије на међународним састанцима како би питање мореуза решила у своју корист. Зато су се, након рата, састанци за решење о Турској одржавали у Лондону, док су сви остали били у Паризу. Она је након дуге дискусије пристала да Турска остане у Цариграду. У ствари, Енглеска се бојала да ће Турска, прогнана из Европе, пасти у руке большевичке Русије, која је у то време ширила своју акцију по Малој Азији и приближавала се територијама које су важиле као зона енглеског утицаја. Большевизам, у продору на исток, није дејствовао својом идеологијом, већ тежњом да се одупре енглеском империјализму, у чему је користио незадовољство које је тамо изазвала енглеска политика.⁶³

На конференцији у Лозани, Русија је пружила подршку Турској како би сачувала интересе над мореузима. Споразумом 1924. године, мореузи су проглашени слободним за време рата и мира, али са ограничењем које је то питање оставило нерешеним у потпуности.⁶⁴

Пуштајући Турке поново на Балкан, большевистичка влада је према оцени Живојина Балугџића тежила да на тај начин отклони опасност од себе, ослаби Мали Споразум, ојача свој утицај на европске послове, а самим тим умањи утицај Велике Британије на Источну Европу.

Незадовољне ограничењима Лозанске конференције Турска и Русија су тражиле измену која је и извршена на конференцији у Монтреу јула 1936. године. У новом уговору најважнија је била одредба којом се укидала забрана из члана 4. Лозанског уговора, да Турска не сме држати војску на обалама мореуза, нити те обале утврђивати. Како је уговором укинута и међународна комисија, сва њена надлежност пренесена је на турску

⁶¹ Димитрије Поповић, *Наши интереси у данашњој Источној кризи*, СКГ, књ. VII, бр.6, 16. новембар 1922, 455.

⁶² Исто, 456.

⁶³ Живојин Балугџић, *Старе и нове борбе око мореуза*, СКГ, књ.VII, бр.8, 16.децембар 1922, 592.

⁶⁴ Александар Погодин, *Да ли је решено Источно питање?*, СКГ, књ.XV, бр.4, 16. октобар 1928, 289-293.

владу која је тиме постала господар над Дарданелима. Уговор је садржао и одредбе које су одређивале услове под којима су се кроз мореузе могли пропуштати ратни бродови за време мира, рата, у случају неутралности Турске или њеног учешћа у сукобу. Те одредбе углавном су повлашћивале положај Русије јер је њима наглашено да тонажа ратних бродова не сме бити већа од 15 000 тона, а то је била у време када је тај уговор прављен снага руске црноморске ратне флоте. Независно од тога за Русију је од необичног значаја било да је Турска, у којој је видела савезника и пријатеља, постала стварни господар прелаза из Црног у Средоземно море.⁶⁵

Стаљинова спољна политика

Доласком Стаљина на чело државе, почиње нов период у односима Совјета са другим државама. Стаљин није напустио идеју о историјској неопходности светске револуције, али је веровао да се руски бољшевички поредак могао одржати и без ње, па да је чак у интересу његовог опстанка и развитка да уђе са осталим земљама у што ближе политичке, а посебно привредне везе. Борба са Троцким је привидно вођена на разлици у схватању о светској револуцији и Стаљин је однео победу, док је Троцки морао напустити Русију. Стаљинов помоћник, Литвинив, имао је тешку дужност да успостави што присније односе са свим земљама и да у основу тих односа стави тежњу за одржавањем мира. Борба против међународног капитала, претворила се у борбу против фашистичких стремљења појединих влада јер се у њима видела опасност за миран развој човечанства. Под Литвиновим вођством, Русија узима иницијативу за стварање читавог реда међународних организација које су требале да у обиму Друштва Народа, раде на преуређењу Европе.

Питање ступања Русије у Лигу Народа је и током 1924. године било за дискусију. Русија је изменила нешто од својих метода и вратила се дипломатији, али још није дала доказ о сарадњи на учвршћењу европског поретка и јачању ауторитета и утицаја Лиге народа.⁶⁶

Признање Совјетске Републике од стране енглеске социјалистичке владе уследило је 1924. године, али са извесним резервама. Том приликом је истакнута потреба да се закључе споразуми у разним тачкама, а први предмет за преговоре била су потраживања Енглеске и њених поданика, као и повраћај руског кредита. Међутим, врло брзо је због бољшевичке пропаганде у Великој Британији дошло до прекида односа. Због тога је на седници Леиге народа закључено да Русија не може ући у ову организацију док се не одрекне своје политике која је негирала основе међународног поретка.⁶⁷

⁶⁵ Живојин Балугџић, Политички преглед (Русија и Турска), СКГ, књ. LXI, бр. 6, 16. новембар 1940, 463-464.

⁶⁶ Иностранци, *Лига народа и разоружање*, СКГ, књ. XIII, бр. 2, 16. септембар 1924, 143.

⁶⁷ Иностранци, *Спољна политика - 1924. година*, СКГ, књ. XIV, бр. 1, 1. јун 1925, 61-62.

Признање совјетске владе од стране Француске уследило је истовремено са погоршањем енглеско руских односа. Са друге стране, совјетска штампа је припремала приближавање Француској, тврдећи да је за очување француских интереса у Европи једини излаз савез са Русијом. Уколико би дошло до тог савеза, Иностранци је сматрао да би уз њега пристале и државе Малог споразума које су још подељене у погледу свог држања према Русији.⁶⁸

У марту 1925. године, на седници Лиге народа, разматран је Женевски протокол о међународној безбедности, разоружању и арбитражи. Закључено је да до трајног мира не може доћи, док у њен састав не уђу САД, Русија и Немачка. Пакт о безбедности завршен је Лондонским уговором 1925. године, чиме је Лига народа добила све већи значај. Совјетска Русија је тада није признавала, али како је Немачкој омогућен улазак у ову организацију, претпостављало се да ће се и Русија брзо изјаснити за Лигу.

Како би себи обезбедили подршку у Европи, Совјети су током 1926. године наставили зближавање са Немачком обнављајући и допуњујући Рапалски уговор из 1922. године.⁶⁹ Нови уговор, који је за разлику од претходног економског, био икључиво политичког карактера изазавао је велике сумње међу европским државама.

У Француској се због великих интереса у Русији водила помирљива политика, обновљени односи се нису прекидали иако је до прекида долазило. Совјети су у својим односима са Француском и Енглеском напоредо радили и на пролетерској револуцији у тим земљама. Француска је због тога протествовала у Москви, док је Велика Британија совјетску дипломатију сматрала оруђем завере која треба да доведе до светске револуције. Да би умирили француску владу совјети су предложили регулисање старих дугова и нове економске уступке. Али ова одлука се везује за пристанак француске владе да одобри кредит за потребе индустрије, пољопривреде и саобраћаја у Русији. Штампа је сматрала да је ово био покушај да се спасе руска влада од унутрашње нестабилности. Руски предлози су представљали корак напред јер су услови за дугове и кредит били блажи.⁷⁰

Док су у Европи заступали мир, Совјети су са друге стране у Азији имали другачије планове. Циљ је био да се тамо погоршају односи између западних сила и азијских народа чиме би се спречило стварање антибољшевичког фронта у Европи. Насупрот европском схватању мира путем стабилности, основни принцип бољшевизма је и даље била револуција.⁷¹ Сходно томе, у Цариграду је формирано средиште револуционара за Балкан и Малу Азију.⁷² Како би се одбранили од европске јавности Совјети су истицали како је политика III Интернационале независна од званичне политике коју је водила Совјетска држава.

У европској политици Совјети су полако од 1929. године попуштали захтевима појединих великих држава. То је у првом реду значило признање ранијих обавеза из доба

⁶⁸Иностранци, *Совјетска Русија и Европа*, СКГ, књ. XIII, бр. 7, 1. децембар 1924, 550.

⁶⁹Иностранци, *Међународна зближавања*, СКГ, књ. XVIII, бр. 1, 1. мај 1926, 71-73.

⁷⁰Иностранци, *Русија и Француска*, СКГ, књ. XXII, бр. 4, 16. октобар 1927, 302-305.

⁷¹Иностранци, *Русија и Пољска*, СКГ, књ. XVI, бр. 4, 16. октобар 1925, 302-303.

⁷²Иностранци, *Спољна политика*, СКГ, књ. XIX, бр. 5, 1. новембар 1926, 388.

царства и признање општих одредби међународних права и дужности. Уз све то, Русија је узела учешће у светској комисији за разоружање. Овакав став совјета био је условљен потребама њене привреде у смислу нових тржишта, али и добављања сировина за индустрију. Пољска, Румунија, Летонија и Естонија потписале су 7. фебруара 1929. године у Москви заједнички протокол којим је стављено на снагу начело да потписнице неће прибегавати рату као средству националне политике. Тиме је признато и територијално стање у источној Европи. Протокол је имао вишеструку значај. Најпре, као гаранција за мир док је посредним путем призната Бесарабија као саставни део Румуније. Својим везивањем Румунија, Летонија, Пољска и Естонија представљале су и неку врсту баријере против болшевизма. Значај је и у чињеници да је протокол закључен између совјетске револуционарне и буржоаских влада што је био одраз ситуације у Русији. Десет година комунистичке владавине није испунило Лењинова очекивања самим тим што није довело до социјалистичке државе него до државе у којој се уместо старе појавила нова буржоазија у којој је приватна својина добила свој значај. Стаљин је московским протоколом добио одрешене руке да се разрачуна са својим противницима. У томе је био и главни значај овог уговора, али је он још отворио и пут за нове преговоре САД, па и Велике Британије са Совјетима.

Током 1931. године, светски извоз је опао због извозне политике Совјетске Русије која је оборила цене у индустрији дрвета са циљем да изазове неред у европском економском поретку. Зато су многе државе разматрале предузимање мера, па и бојкот совјетске производње. Напори да се дође до заједничког решења нису упели, али је увидевши опасност по своји ндустријски развој Русија тражила учешће у расправи свих питања од општег значаја. У међународној политици се увидело да се мир и стабилност не могу учврстити без учешћа Русије, док су руски управљачи поред напора да униште европски капитализам, ипак увидели да има извесних граница преко којих се не сме ићи.⁷³ На конференцији у Лондону, у јулу 1932. године потписана је конвенција између Русије и Мале Антанте. По оцени Јована Јовановића Пижона оправу вредност је требала да добије тек ако је прихвате све државе чланице Мале Антанте. Овај политички успех совјетске и француске дипломатије имао је велики значај за Русију, али и за очување општег мира. Он је допуњавао француско – совјетски пакт о ненападању. чиме је Француска тежила да обезбеди себе и Европу, у измењени приликама и против немачке опасности. Велики значај за Совјетску Русију било је њено фактичко признавање од стране држава које је до јула 1933. године нису признале као државу. Међу њима била је Краљевина Југославија.⁷⁴ Након доласка Хитлера на власт у Немачкој, дошло је и до промене у политичком држању осталих држава Европе према Русији. У свим споразумима између Совјетске Русије и других земаља долазила је до изражаја тежња одржавања основних животних економских интереса. Због тога је основни уговорни принцип „немешања у унутрашње ствари“ долазио упркос револуционарном програму III Интернационале. Тај политички реализам

⁷³Иностранци, *Неки међународни догађаји*, СКГ, књ. XXXIII, бр.2, 16. мај 1931, 150-151.

⁷⁴Иностранци, *Источни пакт*, СКГ, књ. XXXIX, бр.6, 16. јули 1933, 466-467.

био је надахнут уверењем да је само постојање Совјетске Републике једна начелна афирмација и да револуционарни покрети остају питања самих радника у поједеним државама.⁷⁵

Руска совјетска влада закључила је са фашистичком Италијом пакт о пријатељству, ненападању и неутралности 1933. године. Фашизам и бољшевизам су се пошетком двадестих година сукобили у Италији јер је сам фашизам проистекао из борбе против бољшевизма. Овај пакт је био у облику обавезног права међународног карактера и значио и правно признање совјетског режима од стране Италије. Циљ совјетске владе је био поновни улазак у ред европских држава и добијање користи и преимућстава које је Европа давала. Низом пактова са европским државама тежила је да обезбеди своје западне границе од неприлика док је водила унутрашњу борбу са земљорадницима. Поред тога очекивала је и привредно-финансијске повластице, као и потпору Италије у неодређеној политици Хитлера који је био против бољшевизма. Како у овом пакту није било дефиниције нападача какву је Совјетска Русија унела у своје уговоре са Малом Антантом и другим граничним државама, Иностранци је оценио да је Италија хтела да задржи слободу при решавању питања о преуређењу Средње и Југоисточне Европе. Та могућност је била директно уперена против М антанте из Рима.⁷⁶

Убрзо је дошло и до неповерења између Русије и Немачке. Споразум који је Пољска закључила са Немачком 1934. године узнемирио је Совјетску Русију јер је Пољску сматрала својом заштитном зоном, али и тачком одакле би могао почети евентуални напад на Русију.⁷⁷

Опасност од Немачке, нагнала је европске државе да на истоку осигурају себи савезнике. Француска је са Русијом водила разговоре о стварању регионалних пактова са циљем да се створе бољи односи међу суседима и безбедност међу државама путем обостраних гаранција. Русија је требао да приђе Локарнском уговору из 1926. године и гарантује Француској тадашњу границу према Немачкој, па би онда и Француска гарантовала руске границе према Немачкој. Уговору су позване да приђу Немачка, Пољска, Чехословачка и балтичке земље. Совјетска Русија је пристала после осамнаест година борбе за светску револуцију, да уђе у систем Лиге народа и да се бори за општи мир.⁷⁸

На план за немачко продирање у Русију, совјетска дипломатија је одговорила Источним пактом и обновом пактова са балтичким државама. Обновљен је уговор са Пољском и уређени дипломатски односи са Чехословачком, Бугарском и Румунијом. Док су се односи Немачке са Европом замршавали, дошло је до зближавања Русије и Француске, али и до постепеног враћања Русије на путеве европске политике.⁷⁹

⁷⁵Р, *Нова спољна политика Совјета*, СКГ, књ.ХЛI,бр.3, 1.фебруар 1934,236.

⁷⁶Иностранци, *Око организације средње Европе*, СКГ, књ.ХL, бр.3, 1.октобар 1933, 227-228.

⁷⁷Иностранци, *Политички преглед*, СКГ, књ.ХLII, бр.2,16.мај 1934,173-174.

⁷⁸Иностранци, *Источни Локарно*, СКГ,књ.ХLII, бр.7, 1.август 1934,570-571.

⁷⁹Иностранци, *Русија, Европа, мир*, СКГ, књ.ХLIII, бр.1, 1.септембар 1934,58-59.

Иницијативом Француске, Совјетска Русија је примљена у чланство Лиге народа и добила стално место у њеном Савету 1934. године. После дугих преговора, већина држава признала је Совјетску Русију и тиме потврдила да се у спољној и унутрашњој политици Совјета створио велики преображај. Увидевши да су тријумф пролетеријата и општа светска револуција далеко од остварења, Русија је серијом аката и уговора дала доказа да жели сарадњу са осталим државама у Европи. Склопљени су уговори са западним суседима са обавезом немешања у унутрашње ствари држава, са Балтичким државама су закључени уговори о ненападању, а узела је учешће и на конференцији за разоружање. Пошто је закључила овакве уговоре и преузела одређене међународне обавезе, Русија је стекла квалификације да уђе у Лигу народа и добије стално место у њеном Савету.⁸⁰

Посебна пажња руске дипломатије била је посвећена Источном пакту. Пошто се Пољска окренула Немачкој, Москва је страховала да овај савез не буде уперен против ње. Француско-руски споразум је био врста осигурања за Русију и за мир. Споразум држава Мале Антанте да се придруже овој политичкој комбинацији је сматран њеним битним чиниоцем као што су били и споразуми са балтичким државама. Ова акција је довела до сарадње Русије и Румуније и припремила Балкански пакт. Дипломатску акцију која је имала посебне смерове у погледу обезбеђења европских граница у Европи, Русија је појачала спремањем војне снаге која је од 1930. године била у сталном порасту.⁸¹

Чехословачка Република и Русија су 1935. године потписале пакт о узајмној помоћи којим је Чехословачка добила гаранције за своју сигурност и опстанак.⁸²

Овај споразум је изазвао реакцију Немачке, која је у томе видела обнову савеза Словена, под вођством Француске, за поход против Немаца. Потписујући пактове са Чехословачком и Француском, Совјетска Русија је променила правац у својој спољној политици. Пактови о узајмној помоћи уствари су представљали некадашње старе војничке савезе, а против таквих савеза су руске вође раније биле одлучне. Ови пактови, као и зајмови по разним државама, све су више показивали наклоњеност Москве ка капиталистичким државама, јер другог излаза за спољну и унутрашњу ситуацију у Русији није било. Један од великих показатеља попуштања совјетских начела била је дозвола за приватну продају домаћих производа који су израђивани ван државних завода. Попуштање пред оваквом врстом трговине је требало да помогне народу, посебно оном са села, иако је то било противно начелима совјетског система.⁸³ Пошто је Пољска ушла у савез са Немачком 1936. Године и била наклоњенија Италији него Русији, Југославија није повољно гледала на планове Пољске у погледу експанзије према Русији.⁸⁴

Догађаји у Шпанији 1936. године поделили су Европу. На једној страни за демократију су биле Француска, Енглеска, Русија и Чехословачка, док су на другој страни биле Немачка и Италија. У то време су у Русији ликвидирани први Лењинови сарадници,

⁸⁰Иностранци, *Русија у Лиги народа*, СКГ, књ.ХLIII, бр.3, 1.октобар 1934,230-232.

⁸¹Иностранци, *Руска политика*, СКГ, књ.ХLV,бр.2, 15.мај 1935,152-153.

⁸²Иностранци, *Француска, Русија и Чехословачка*, СКГ, књ.ХLV, бр.3, 1.јуни 1935,233-235.

⁸³Иностранци, *Русија скреће*, СКГ, књ.ХLV, бр.6, 16.јули 1935,477-479.

⁸⁴Иностранци, *Варшава-Београд*, СКГ, књ.ХLIII, бр.4, 16.јуни 1936, 318.

Зиновјев и Камењев са помоћницима. Ова разрачунавања су у европским логорима московских симпатизера изазивала осуду и запрепашћење, али се није могло утврдити да ли је у питању било лично или начелно разрачунавање у врховима.⁸⁵

Како би одушевљење својих присталица скренуо изван граница државе, Хитлер је за непријатеља прогласио руску опасност и крсташки рат против ње. Иза свега је стајала стварна намера спољне политике Немачке да се обеснажи француско-руски пакт. Тиме је требало и да се пољуља поверење Велике Британије у Француску и то приказивањем јавном мњењу у Енглеској да је овај пакт сметња стварању једног новог немачког система безбедности.⁸⁶

Велика Британија је у наглom и неограниченом наоружавању Немачке видела опасност по себе и целу Европу. Предвиђана су два фронта за борбе – на Рајни и на Висли. Сматрало се да је Француска добро спремљена, док је Русија сама себи довољна. Процењивано је да је Русија релативно непобедива, са ваздухопловством које је било надмоћније од других појединачно, војска многобројна, а неприступачном из Европе је чинио недостатак путева и непроходност територије за кретање великих маса. За фашистичке намере Русију је чинила опасном и еволуција самог режима у Русији јер је он ипак нагињао некој врсти капиталистичке државе. Стање на ова два фронта би ипак диктирало завојевачима сарадњу и напор свих држава да се очува мир и да се траже и нађу решења која би могла да задовоље све без рата.⁸⁷

Русија је и 1937. године имала два унутрашња потреса. Једно је било уставно уређење земље, а друго велеиздајничке парнице. Ови процеси су коштали живота многе важне чиниоце из партије, док је прави узрок био прикривен.⁸⁸

Током 1938. године дошло је до затегнутих односа Русије и Јапана што је резултирало нагомилавањем руских снага на китајској граници и до ефективне руске помоћи Кини коју је напао Јапан.⁸⁹

Стаљин је 1938. године објавио писмо у коме је истакао да проблем спољних односа у СССР-у није могуће решити без уједињења међународног пролетеријата и руског народа. У том циљу је требало појачати међународне везе радничке класе свих земаља, за случај војног напада против Русије. Неколико дана потом, Хитлер је у говору пред Рајхстагом истакао како је Кина сувише слаба да одоли бољшевичкој најезди и да би победа Јапана за културу човечанства била мање опасна од победе бољшевизма. У Шпанији би победу бољшевизма сматрали за поремећај европске равнотеже, а савез са Јапаном је представљао бедем против комунистичке партије.⁹⁰

Између Русије и Јапана дошло је до сукоба око брега који је био саставни део узане територије која везује азијску Русију са њеним пристаништима на Тихом океану, а међу

⁸⁵Иностранци, *Састанак у Братислави*, СКГ, књ. XLIX, бр.2, 16. септембар 1936, 146.

⁸⁶Иностранци, *Ствари у Европи се заплићу*, СКГ, књ. XLIX, бр.3, 1. октобар 1936, 218-220.

⁸⁷Иностранци, *Рат није неопходан*, СКГ, књ. L, бр.1, 1. јануар 1937, 69-71.

⁸⁸Иностранци, *1937-година идеолошких сукоба*, СКГ, књ. LIII, бр.2, 16. јануар 1938, 154-157.

⁸⁹Иностранци, *Констатације*, СКГ, књ. LIII, бр.3, 1. фебруар 1938, 226-227.

⁹⁰Иностранци, *Меродавне изјаве без коментара*, СКГ, књ. LIII, бр.5, 1. март 1938, 395-396.

којим је и Владивосток одакле се ширио руски утицај ка обалама Пацифика. Подухват је био израз жеље да се у међународној политици Русији прида што више национално обележје. Да би осигурао утицај у светској политици, Стаљин је радио на изазивању јачег националног осећања. У ту сврху је искористио сећања на поразе од Јапана тридесет година раније која су у масама оставила згодне психолошке основе за један такав преокрет. Стаљин је изабрао Јапан и јер је знао да ће наићи на одобравање Енглеске која је увек гајила извесно неповерење према совјетима. Својим држањем у Азије тежио је да појача значај Русије у европским дипломатским разговорима које је започела Енглеска. Сређивање прилика и на крајњем Истоку, зависило је од развитка односа међу снагама у Европи.⁹¹

У Европи су односи били затегнути крајем 1938. године, а Немачка је мобилисала део својих снага. Могућност рата је била само питање времена. Југославија је имала један пакт о дефиницији неизазваног напада из 1934. године са Русијом, Турском, Пољском, Румунијом, Грчком којим су се уговорне стране обавезале да консултују једна другу за случај напада.⁹²

Решавајући да узме учешће у европским догађајима, енглеска влада је морала да приђе сарадњи и разговорима са Русијом.. Неповерење Енглеца највише је изазивала тежња Русије да у рату и миру има улаз у Средоземно море због чега су са Турском одржаване добре везе, а уз то се још увек осећао страх од комунизма. То неповерење према Русији опредељивало је држање Велике Британије у европским догађајима. Пред својом странком Стаљин је истакао огорченост према државама које су до тад занемаривале значај Русије у европским питањима. Испољавање жеље сила да сарађују са Русијом при одбрани и независности малих држава, послужило је Стаљину као згодан повод, да пред руским народом истакне важност коју она има, али истовремено да нагласи решеност да њу не увлачи у сукобе за туђе интересе. Силама је тако стављено до знања да ће сарадњу коју траже са Русијом, моћи да добију само на основу потпуне равноправности и само кад се уговорима потпуно загарантују и њени интереси. У преговорима са Лондоном, Молотов је тражио да се Русији призна равноправност, што је значило да се одбаци неповерење које је прожимало сваку сарадњу западних сила са њом.⁹³

Уклањањем Литвинова и доласком Молотова за шефа спољне политике Совјетске Русије, Стаљин је хтео да обележи нов правац у њеним међународним тежњама. Под утицајем унутрашњих догађаја, он је у међународној политици почео све отвореније заступати руске захтеве за проширењем и утврђењем граница према западу. Сматрао је да ће му догађаји у Европи и заплети до којих је долазило на крајњем Истоку, ићи на руку при извођењу ових планова, који су од Петра Великог чинили основу руске међународне политике. Ти су планови на првом месту били последица географског положаја Русије, али и добар начин да се спољашњим подухватима привуку уз владу најшири слојеви

⁹¹Х.У.У, *Европа у сукобу на Крајњем Истоку*, СКГ, књ.LIV, бр.8, 16.август 1938,576-578.

⁹²Иностранци, *Пред озбиљним догађајима*, СКГ, књ. LV, бр.3, 1.октобар 1938,214-216.

⁹³Живојин Балугџић, *Психолошке основе енглеско-руских разговора*, СКГ, књ.LVII, бр.4, 16.јуни 1939,296-301.

руског народа. При разматрању тих односа битна је чињеница да Стаљин није задобио свој диктаторски положај сопственим превратничким подухватима, већ га је наследио од Лењина. Тиме је био принуђен да својим ставом у унутрашњем животу руског народа продужава и чини потезе које је његов претходник заступао. Али, са друге стране, да би себи обезбедио власт на којој се нашао, морао је водити рачина о новим тежњама у руским масама. Захваљујући дипломатским, иако привременим везама са Рајхом, Стаљин је успео да у Пољској заузме покрајине које је Русија увек сматрала својим. Њој је уз то осигурао, на очигледну штету Рајха, надмоћ у балтичким земљама и да на границама Румуније и Мађарске подигне брану против даљег немачког напредовања. Тим подухватима Совјети су припремили терен за јаче политичко учешће у Црном и Средоземном мору, на која је Русија стално била упућена. Независно од свих идеолошких стремљења, Стаљин и Молотов су желели да при решавању међународних спорова узму учешће као равноправни представници једне силе са осталима. Јасно је да су заплети и рат у Европи нашли одјека у широким руским слојевима међу којима су све већи утицај стицали нараштаји који нису, непосредно уз Лењина, имали учешћа у рушењу старих и стварању нових односа. Сав привредни развитак упућивао је вође преврата да одустану, посебно на селу, од извођења многих дубоких реформи које су исправа изгледале оствариве и неопходне. То привредно превирање довело је до тежњи да се са западним државама дође до ближег додира како би се осигурао што лакши трговински промет. У Русији се јавио нов национални занос у коме је и даље имало Лењинових међународних идеала, али је све више добијао руско обележје и постао израз оних схватања која су се под притиском спољних заплета наметала. Из самих бољшевичких листова стицао се утисак да се успостављало много поштовања према националним традицијама и тежњама које су у првим годинама после револуције биле занемарене или забрањене. Русија је увиђала свој значај као велика национална сила решена да искористи догађаје који се одвијају и да се својим политичким и географским положајем стави на страну сила које теже да се успостави мир на основу слободе и равноправности народа и појединаца.⁹⁴

Држање Совјета у догађајима на Средоземном било је одређено искључиво традиционалним руским тежњама у том правцу. Званично је из Москве била потврђена вест да је Русија ставила до знања силама да неће допустити никакав напад на слободу и независност народа на Балкану. Та изјава је дошла у време путовања југословенске трговинске делегације у Москву, па су се почеле правити комбинације између нашег новог става према Русији и њихове решености да се опет упусте у балканске догађаје. Чињеница је да су Совјети у одбрани независности балканских народа гледали најсигурнији начин да обезбеде саобраћај Русије преко Дарданела са Средоземљем. Совјетска Русија је сматрала да ће у доба сталних напада на независност тих малих држава, својим јасно одређеним

⁹⁴Живојин Балугцић, *Русија у међународним односима*, СКГ, књ. LVII, бр.7, 1. децембар 1939, 437-439.

ставом допринети подизању свог значаја у свету и тиме себи осигурати утицај приликом стварања нових односа по завршетку рата.⁹⁵

Минхенски споразум

Највеће политичко изненађење које је претходило почетку новог рата између великих сила Западне Европе и уједно догађај који је произвео најдубље политичко узбуђење у целом свету било је вест о закључењу пакта о ненападању између Немачке и Совјетске Русије. Британски политичар Харолд Николсон, изложио је своје мишљење о политичким, стратегијским и економским последицама руско-немачког пакта у вези са ратом. . Политички пакт је имао знатну тренутну корист, али је предвиђано да ће временом постати узрок неизвесности и неповерљивости. . Што се тиче стратегијских последица, испадање Русије погоршало је положај Пољске. С обзиром да је Немачка већи део војне снаге држала на западном фронту сматрано је да не би могла да изврши план о „муњевитом нападу“ којим би заузела Пољску пре него што би западне силе извршиле мобилизацију. Немачке резерве за рат биле су мале и процењено је да у најбољем случају не би издржале до краја прве године рата. Уколико би се извела строга блокада Немачке, после неколико месеци рата била би пред крајем резерви нафте. Бојазан да пакт може пружити Немачкој војну помоћ Русије изгледала је неоснована, јер Стаљин није био вољан да шаље своју војску ван граница Русије. Са друге стране у Немачкој је постојало подозрење према Русима због болшевизма, тако да ниједна страна не би прихватила војно присуство друге на својој територији. Хитлер је рачунао да ће пактом са Русијом приморати Велику Британију и Француску да напусте Пољску, али је наступио рат који је према процени требао да донесе крај Немачкој коју је он водио. Харолд Николсон је у свом мишљењу покушао да прогнозира будуће догађаје, а његов суд је имао посебан значај за југословенску јавност.⁹⁶

Немачка је спадала у најразвијеније индустријске земље, али без колонија и снажне флоте највећи део њених трговачких путева се могао пресећи. Њена привредна структура наметала је посебну ратну стратегију такозвани „мењевити рат“ који је значио концентрисање свих војних снага против непријатеља и изнуђивање што бржег ратног резултата. Иако је била зависна од иностраног снабдевања, није било доољно података за закључак колико би отпора Немачка могла да пружи у привредној блокади коју је против ње спроводила Енглеска од почетка узајамних непријатељстава. Трговински споразум са Русијом ради повећања међусобне размене, Немци су покушали да прикажу као тежиште успешног отпора против привредне блокаде. Процењено је да би Русија могла да подмири

⁹⁵Живојин Балугџић, *Совјетска Русија и националне тежње у Европи*, СКГ, књ.LX, бр.3, 1.јуни 1940,223-226.

⁹⁶Драган Милићевић, *Последице руско-немачког пакта*, СКГ, књ.LVIII, бр.2, 16.септембар 1939,114-117.

увозну потребу Немачке у рудама и нафти уколико би повећала експлоатацију. Међутим, за то је било потребно више елемената, најпре воља да до те мере изађе Немачкој у сусрет, затим далекосежна руско немачка сарадња на подизању производње и време да се све то организује. Како је блокада тражила што хитније резултате није могло доћи до испуњења свих ових елемената.⁹⁷

Нападом на Финску Совјети су напустили ону политику сарадње између народа са сврхом одржавања мира и почели отворено и насилно да раде на остварењу својих империјалистичких циљева. Стаљин је сматрао да ће свом личном политичком режиму обезбедити нову подршку у народу уколико почне са освајањем нових покрајина. Појавила се тврдња да је извесне заливе и острва Русија отела од Финске да би спречила надмоћност Рајха и покушај даљег надирања на тој страни. Немачка се није могла противити због потребе, да бар привидно има Русију уз себе у тренутку кад примора западне силе на попуштање.⁹⁸

У закључку америчких посматрача војних последица Минхенског споразума наведено је да тоталитарне државе располажу преимућствима у погледу индустријске производње и могућности да своју унутрашњу, спољну и војну политику усмере ка истим циљевима, док демократске то могу да постигну само просвећивањем, тј. стварањем расположења у јавном мњењу како би обезбедили потребне мере за државну заштиту. Међутим, калупљење мишљења и милитаризација омладине које спроводе тоталитарне државе ради политичких и војних циљева, имају за тежњу да у тим државама униште све одлике индивидуалног самопоуздања и личне иницијативе који су више него икад потребни за вођење рата.⁹⁹

Унутрашња политика Совјетске Русије

По окончању Грађанског рата, током којег се земља наша на ивици колапса, започео је процес обнове и стабилизације, оличен у тзв. Новој економској политици (НЕП-

⁹⁷ Гојко Грцић, *Немачка и блокада*, СКГ, књ.LVIII,бр.5, 1. новембар 1939, 291-303.

⁹⁸ Живојин Балугџић, *Финска постаје предстража европских демократских сила*, СКГ, књ.LIX, бр.7, 1.април 1940,541-544.

⁹⁹ Драган Милићевић, *Војничке последице Минхенског споразума*, СКГ, књ.LVI, бр.2, 16.јануар 1939,149-155.

1921). Велики губитак Русија је претрпела и у становништву. У самом рату је страдало три милиона војника, али је велика глад 1921. године однела пет милиона људи.¹⁰⁰ Након Лењинове смрти 1924. године и оштре унутарпартијске борбе на власти се учврстио Јосиф Висарионович Лењин. Крајем двадесетих година, у новом таласу политичког и привредног експериментисања, ушло се у процес индустријализације и колективизације, са циљем да се убрзано превлада заосталост и достигне ниво индустријског развоја Запада. Увођење строго контролисане државне, планске привреде базиране на петогодишњим плановима било је праћено снажним притисцима на становништво, масовним чисткама и формирањем Гулага у којем је робовски рад затвореника коришћен за убрзан привредни развој земље. Општи политички притисак био је праћен извесним општим друштвеним конзервативизмом у односу на питања породице, брака, просвету, свакодневницу.

На идеолошким поставкама марксистичке догме, државним основама базираним на једнопартијском, тоталитарном режиму, терору према властитом становништву, са партијским лидером као стожером политичке стабилности и економским системом заснованим на затвореној, самодоволној планској привреди изграђиван је „нови свет“ и формиран „нови човек“. Тежња ка радикалном преображају света и човека била је, и политички и пропагандно, уклапана у генералне трендове унутрашње и спољне политике.

Троцкизам

Момчило Ђорђевић писао је о Лаву Троцком поводом прославе десетогодишњице власти Совјета 1927. године. Некадашњи организатор црвене армије, Троцки је ову прославу дочекао икључен из централног комитета странке, заједно са Зиновјевим. На ову меру, Троцки је одговорио протесним демонстрацијама својих присталица у Москви, док је Зиновјев исто учинио у Лењинграду. Ове демонстрације нису биле велике и брзо су се разбиле, али су значајне као прве политичке демонстрације против руске комунистичке странке. То је уједно и први бунт главних твораца диктатуре против стања ствари које је створила та диктатура. Одмах потом су Троцки и Зиновјев искључени из странке. До стварања опозиције довела је једна дискусија у руској комунистичкој партији. Дискусије нису биле ретке и обично су се завршавале Лењиновим судом, чији је ауторитет био велики и неоспоран. Његови наследници нису имали такав ауторитет, а он је несумњиво био неопходан како за решавање спорних питања у странци тако и за управљање државом кроз владавину једне револуционарне странке. Отуда је дошло до одлуке да се на степен живог ауторитета подигне Лењиново учење познато као лењинизам. Лењинизам је у Русији значио један кодекс практичне политике који садржи готове одговоре на постављена питања, али и упутства за правилне „лењинистичке“ одговоре. Он је последња реч партијске доктрине. У било ком спорном питању објашњење које приказује примену лењинизма на конкретном случају се прихватало у комунистичкој странци, док се свако друго схватање одбацивало као јерес. У борби против опозиције Централни комитет је

¹⁰⁰Иностранци, *Привредна и политичка криза у Русији*, СКГ, књ. XIX, бр.2, 16. септембар 1926, 148.

оптужио странку да је потпуно прекинула са лењинизмом и прихватила политички правац који се у руској бољшевичкој литератури назива „троцкизам“. До сукоба је довела дискусија око спољне политике комунистичке Интернационале и унутрашње политике совјетске власти. У спољњој политици је дошло до неуспеха револуције у Кини и генералног штрајка у Енглеској, док је у унутрашњој политици све већи утицај имала нова буржоазија у Русији. Опозиција је критиковала Интернационалу што у кинеској револуцији није водила чисто класну борбу, већ се упустила у сарадњу са кинеском буржоазијом и генералима. Уместо принципа класне борбе, принцип класне сарадње прекршио је основно начело једне радничке странке. Тако је кинеска буржоазија искористила комунисте за своје класне циљеве. Централни комитет комунистичке странке који је одређивао политику и тактику III Интернационале у Кини, бранио се чињеницом да је критика неоснована јер није водила рачуна о стварним приликама у Кини. Опозицији је оспорено право на критику јер су Троцки и Зиновјев својевремено учествовали у одеђивању политике у Кини. Неуспеси генералног штрајка и рударског штрајка у Енглеској расправљани су у вези са „енглеско-руским комитетом“. Тај комитет је био састављен од представника енглеских и руских синдиката са задатком да ради на међународном уједињењу синдикалних потреба у свету. Опозиција која је у почетку подржала његово образовање, касније је критиковала његов рад и политику јер није довела до успеха радника у штрајковима. То је искористио Генерални Савет енглеских синдиката и разбио енглеско-руски комитет. Насупрот критици, комитет је по мишљењу већине послужио комунистима да лакше дођу у контакт са енглеским радничким масама и подигну свој углед. Размимоилажења око унутрашње политике су била много дубља и озбиљнија. Опозиција је тврдила да је у селима ојачао крупни сељак тзв. „кулак“, у градовима се појавила нова буржоазија тзв. „непман“, док се је у државном апарату јачао утицај бирократије. Чињеница је била појава нових класа које су свесне своје привредне моћи и друштвене улоге тражиле и политичка права. Тако је дошло до класне борбе која је могла да уздрама и диктатуру пролетеријата, а захватила је и саму странку. По мишљењу опозиције, положај радничке класе је постајао све лошији. У економском погледу, њих је погодила велика беспослица, скупоћа и ниске наднице док су у социјалном погледу били погођени нерешеним стамбеним питањем и слабљењем социјалне заштите. У политичком погледу је опао утицај пољопривредног радништва у месним, сеоским совјетима на рачун кулака, па су они тако остали без икакве стварне улоге у совјетима, задругарству и ћелијама странке. Опозиција је замерала Централном комитету да због великих уступака на место пролетерске демократије полако ступа сеоска демократија. Централни комитет је одбацио ове оптужбе, бранећи се да странка чини све што може како би сузбила беспослицу и повисила наднице. Држава је стално потискивала приватни капитал из трговине, а развој индустрије је показао јачање социјалистичког елемента. Троцкизам се одликовао подцењивањем улоге сељака у револуцији. По овој теорији неизбежна је била супротност радничке власти и сељачке масе, што се могло уклонити само ако би револуција у Русији постала перманентна. Троцки је био за чисто радничку владу, за

разлику од Лењина који је био за радничку и сељачку владу. Како је ово учење противно лењинизму, већина га је одбацила. Лењинизам и троцкизам су се сукобили и поделили на питању о улози сељака у револуцији и односу радништва према њима.¹⁰¹

После Лењинове смрти, моћ Троцког је опала, па је напустио земљу. Последњих година живота био је више публициста него књижевник. Део његових књига објављен је на српском језику, а посебно је значајан „Сарајевски атентат“ у коме је Троцки писао о својим сусретима са члановима „Младе Босне“. Пре револуције је једно време боравио у Београду, али како је руско посланство тражило изручење, српска влада на челу са Пашићем га је склонила у Нови Сад и материјално помогла. Сабрана дела Троцког издавало је Совјетско државно издавачко друштво 1923. године и 1927. године, када је после његовог политичког сукоба са Стаљином престало да их објављује. Троцки је потом, као изгнаник, на многим европским језицима објавио низ књига. У Мексику је 1940. године разочарани пријатељ изненада убио чекићем Лава Троцког, једног од најважнијих учесника новије светске историје.¹⁰²

Привредни експерименти

Искључењем Зиновјева, Троцког и Каменева из партије, 1927. године Стаљин је постао диктатор. Опозиција је угушена због тврдње да Главни одбор странке својом земљорадничком политиком постепено упропашћује привреду и води осиромашењу целе Русије. Према процени Јована Јовановића Пижона индустријализација земље је била изнад снага Русије јер је требала да се развија сразмерно економском развоју, а не помоћу буџета.¹⁰³ После Стаљинове победе на конгресу бољшевичке партије, објављени су 1931. године статистички резултати петогодишњег привредног плана или „Петољетке“ који су показивали да ће се тај привредни план извршити пре рока. Пошто су бољшевици много полагали на пропаганду, било је право питање истинитости статистике и резултата на терену.¹⁰⁴

Стаљин је као диктатор изводио силом комунистички програм. Према саопштењу совјетске владе све међе земљорадничких имања су уклоњене, а све земља претворена у једну недељиву целину. Сва остала сељачка имовина је социјализована, а сељачка породица је имала право само на једну краву, док је сва остала стока представљала својину колективног пољопривредног добра. Овим послом управљала је посебна организација са циљем да се и сељак и пољопривреда усаврше за што бољу и већу пољопривредну производњу. Овај облик колективизације пољопривреде био је принудног карактера, а за извршење овог програма био је предвиђен рок од пет година. Реформа је

¹⁰¹Момчило Ђорђевић, *Случај Троцкога*, СКГ, књ. XXII, бр.7, 1.децембар 1927, 524-532.

¹⁰²Б, *Смрт Лава Троцког*, СКГ, књ. LXI, бр.2, 16.септембар 1940, 156-157.

¹⁰³ Иностранци, *Промене у Европи*, СКГ, књ. XXXII, бр.5, 1.март 1931, 412-414.

¹⁰⁴Непотписано, *Политички преглед*, СКГ, књ. XXXII, бр.6, 16.март 1931, 495-496.

почела са великим тешкоћама и морала се изводити и крвљу са уверењем да ће млади земљораднички нараштаји прихватити нови бољшевички економски поредак који до тада нигде није издражао пробу.

Велики петогодишњи привредни план заснивао се углавном на општем принудном раду и спроводио уредбама. Тежећи на повећање производње, квантитет и снага радника су умањивани. Спроведен је посебан систем такмичења међу њима по коме су најбољи и највреднији добијали награде, док су други кажњавани. Државне фабрике биле су монополисане, а принудни рад, ниске дневнице, скупоћа живота и лоши станови нагнали су радништво да бежи из њих. Ови бегунци су били поистовећени са војним бегунцима и оштро кажњавани. За различите потребе рада, мобилисани су и ђаци из школа. Непокорност уредбама и дисциплини носила је са собом разне репресалије - казне које је извршавала политичка власт, без обзира на жалбе. Посебна мера за раднике била је и војна обавеза у трајању од две године која се могла служити у фабрикама где су радници регрути имали војничку обуку за време одмора. Принудни рад – кулак посебне врсте добио је различите облике у Русији која је почела да личи на касарну или затвор. Све се радило по уредбама и под контролом редара, стражара и полицајаца. За неизвршавање наредби, поред новачане и казне затвора, примењивано је и ускраћивање основних животних потрепштина (со, шећер) јер је држава имала монопол. Најопширније одредбе биле су о радницима за сечу шума, јер је Русија била велики извозник дрвета. Ова индустрија је запошљавала више врста радника у шумама, а то су били месни земљорадници, радници из околних места, организовани радници, осуђеници из затвора и незатворени осуђеници. Ова врста организовања рада у политичком циљу била је новина и наишла је на неодобравање Европе, док су Совјети тврдили да је народ свјевољно пристао на рад овакве врсте.¹⁰⁵ Индустијско опремање је било успешно захваљујући извозу петролеума и дрвета за прераду.¹⁰⁶

Како економски експерименти нису давали очекивани резултат, Стаљинова влада је крајем 1931. године почела да попушта и напушта своја начела, посебно у вези са капитализмом. Након неуспеха привредног плана, повратак ка капитализму се наметао сам, па су нова преуређења и методе били неопходни. Постепено су увођене мере за појачавање рада, за бољу надницу и расподелу хране, уређење броја радних сати. Једнакост у платама – дневницама је укинута, а према урађеном послу увођен је и индивидуални ситем рада што је значило потпуно порицање комунистичких принципа. Циљ је био да се повећа производна радна снага, подстицањем личног интереса радника. Новом политиком, Стаљин је признао да су до тада цела организација, методе и принципи рада у Русији били погрешни и на нерационалној основи што је могло довести само до банкротства самог система и Русије.¹⁰⁷ Индустијска производња је опала, а жетва је била лоша, па се по многим местима појавила глад. Лоша година и сама колективизација

¹⁰⁵Иностранци, *Руски петолетни план*, СКГ, књ. XXXIII, бр. 4, 16. јуни 1931, 309.

¹⁰⁶Душан М. Јеремић, *Привредно-социјални проблеми на међународној конференцији рада*, СКГ, књ. XLVI, бр. 2, 16. септембар 1935, 125.

¹⁰⁷Иностранци, *Промене у Русији*, СКГ, књ. XXXIII, бр. 7, 1. август 1931, 550-551.

направили су мањак у храни. Како је совјетска трговина била оријентисана само на извоз, због тешкоћа су полако прихватили европске односе у међународном промету. У совјетским листовима се могло уочити опрезно одступање од свог програма и припремање народа у Русији на стварност.¹⁰⁸

Иако се чинило да је диктатура попустила, насиља и судски процеси су се и даље спроводили у тајности и то у појачаној мери. Многобројне смртне пресуде и њихова извршења били су показатељ репресалија које је руски народ подносио ради извршења тог привредног плана који није показао очекивани успех. Пад цена робе, обустава извоза руских жита и царинске заштитне тарифе ван Русије открили су велике проблеме руске спољне политике.¹⁰⁹ Током 1932. године, у Русији по други пут од доласка совјета на власт, наступила глад. Локални комесари су тражили да се обустави доташњи привредни систем прикупљања хране у сеоске амбаре тј. у Комуни, бар за време трајања глади. На то је Централна власт одговорила хапшењима, казнама, протеривањем комесара и сељака. Један од узрока овој привредној кризи била је неродана година, затим не узимање у обзир многобројних малих пољопривредника искључених из колективизације, затим забрана увоза робе са стране и повлашћени извоз домаће индустријске робе. Петогодишњи привредни план био је 1932. године при крају, очекиваног успеха није било, предвиђања су подбацила и у пољопривреди и у индустријском програму. За бољшевичку владу главни проблем су били земљорадници који су пружили пасиван отпор мерама из Москве. По совјетском плану цела Русија је требала да се претвори у велико имање за производњу житарица, стоке и других пољопривредних производа под управом једне совјетске бирократије. Иностранци је истакао да до тада никада и нигде нису прописиване тако оштре казне као у Русији за оне који нису хтели да уђу у комуни или бојкотују колективизацију. На стотине хиљада земљорадника малопоседника је изгубило имање, слободу и животе због отпора. Стаљинови велики планови су заказали, а дефицит у пољопривредним производима је био толики да је био приморан да промени тактику. После драстичних мера против неорганизованог пасивног отпора, доношени су декрети којима су руском сељаку враћена многа права, а посебно да може слободно управљати својим имањем, приносима и сточним фондом. Власти су одустале од десетка у природи и обезбеђивале тржишта за пољопривредне производе, а то су све били знаци да се одустало од ранијих мера и начела. Што се тиче радничке класе, број организованих радника који су уствари државни органи, нагло је растао од 1928. године. Такозване „нападне чете“ организоване међу њима чиниле су 1932. године 75% од целокупног радништва. Те бригаде су биле нека врста моралне жандармерије за ширење идеја централних власти и извршавање Стаљиновог програма.¹¹⁰

Промена у држању совјета у погледу спољне политике 1933. године омогућила је ново испитивање прилика у Русији. Према писању путника земља је доста осиромашила, а

¹⁰⁸Иностранци, *Руске прилике*, СКГ, књ. XXXV, бр.6, 16. март 1932, 469-471.

¹⁰⁹Иностранци, *Русија*, СКГ, бр. XXXVI, бр.1, 1. мај 1932, 65-66.

¹¹⁰Иностранци, *Совјети скрећу*, СКГ, књ. XXXVI, бр.8, 16. август 1932, 623-625.

и у самој Москви није имало довољно хране. Петогодишњи привредни план је озбиљно пореметио совјетске финансије. Оно што се производило под државном контролом није одговарало вредности производње јер је сама производња била скупља од сировина. Главни капитал био је уложен у нерентабилна предузећа и у механизовање пољопривреде. Пример је била електрична централа „Дњепрострој“ која се тада сматрала највећом у свету. Градили су је Американци, а од огромних осам турбина једва је радила само једна, док је по плану требала да запосли милионе радника. Привредном политиком и колективизацијом пољопривредних имања тешко су биле погођене сеоске масе. За колективна имања су набављене пољопривредне машине из Америке у којој је пољопривредна производња тада била најсавршенија. Неупућени и неспремни радници за овакав рад су углавном били неспособни за руковање овим имањем, па су машине рђале и пропадале по шупама или напољу на њивама. Иако је било засејано више површина него пре рата, беда и несташица су у овом периоду биле веће него тада. Смртност међу сељацима била је велика. Повлашћена класа били су радници, али са поделом на класе, док су пуне повластице имали само чланови бољшевичке партије.¹¹¹

Тешкоће у Русији дошле су као последица експериментисања политичког система и природних непогода. У земљи је владало стање глади. Статистички подаци о смртности, високе цене намирница, посебно хлеба и забрана уласка страним новинарима у крајеве у којима је владала глад били су сигурни показатељи стања у коме се нашао сиромашни сељачки народ. Положај радника је био лош, али је био повлашћенији у односу на земљораднике који су се налазили под полицијском руком колективизације читаве пољопривреде у Русији. Привредни програм је настављен, али проблем трошкова производње није био решен. Отпис за употребљене и покварене машине и утрошак на контролоре производње који су били војска чиновника показали су да у народној привреди нема пуно успеха. Постојао је систем, али без правих резултата. Вести о стању у индустрији су биле непоуздане, а извештаји странаца супротстављени тако да се није могло знати стварно стање. Рад у рудницима и производња угља су се смањивали, а многе фабрике су затворене по казни због лоших производа, док је железничка индустрија стављена под војну контролу.¹¹² Пракса није дала пример успешног савлађивања конститутивних тешкоћа интегралне планске привреде што је јасно показао совјетски експеримент. Социјална неједнакост, упркос свим обећањима није отклоњена, привреда је била систем насиља и у великој мери присилног рада, док је у тешкој индустрији било неких успеха. Продуктивност привреде, посебно колективизоване пољопривреде због бирократије и поларизованог приватног интереса била је ниска, па је сиромаштво после Петољетке (1928-1933) било веће него пре ње. Совјетска привреда била је нестабилна и од 1917. године прошла низ дубоких структурних промена. Ратни комунизам (1917-1921), глад (1921), „НЕП“ (1922-1927), повратак оштријем комунизму (1928-1932) који је подразумевао одстрањивање приватне трговине, присилану колективизацију

¹¹¹Иностранци, *Привредни планови*, СКГ, књ. XXXIX, бр. 7, 1. август 1933, 544.

¹¹²Иностранци, *Словенске земље*, СКГ, књ. XL, 16. октобар 1933, 311-313.

пољопривреде и глад (1932-1933) биле су тешке структурне осцилације за народну привреду и становништво.

Социјализација села је била најтежи проблем диктатуре пролетеријата у Русији. Проблем је годинама решаван и од његовог решења је зависила изградња новог друштва. Сам Лењин је истицао да судбина револуције зависи од чињенице да ли ће се радништву придружити сељаштво и бити верно савезу са њим.

Декретом из 1917. године укинута је приватна својина земље која је припала држави и додељивана ономе ко је обрађује. То је био темељ који је омогућио даље социјалистичко изграђивање руског села. После револуције су се нагло и у великом броју образовали сеоски колективи – комуне и артели. Тај период је назван ратни комунизам и трајао је до 1921. године. Растурање већег дела ових економски и технички неспремних комуна дошло је као последица Н.Е.П.-а и аграрног закона из 1922. године. Намера је била да се директним уредбама пролетерске државе спроведе државна продукција и комунистичка подела производа. Лењин је увидео да се ту погрешило и сматрао да је потребан низ прелазних стадијума (државни капитализам, социјализам) да се након вишегодишњег рада може спремити пут комунизму. По овом схватању постепене колективизације, од Н.Е.П.-а почиње јачи развој задругарства. Аграрни закон из 1922. године је по селима створио „земљишна друштва“ која су образовали сви сељаци једне општине и њима управљали. Ова друштва су била први припремни облик једне заједничке организације. НЕП је после две године спровођења дошао у контрадикцију са економски и политичким интересима совјетских власти. Стаљин га је 1929. године прогласио завршеним најавивши нову етапу социјалне изградње која је требала да се изврши Пјатољетком или петогодишњим планом. Аграрним законом из 1928. године свим средствима се штитило и повлашћивало колективно газдинство и тако форсирао прелаз сељака у ове заједнице. Упоредо са стварањем колективних газдинства спроводила се и ликвидација кулака. У одлучном уништењу ове сеоске буржоазије 1930. године је донесен декрет на основу кога су имања кулака конфискована и они прогнани. У пролеће исте године статистика је показала да је половина индивидуалних газдинстава усвојила колективну форму рада и да је према томе Петогодишњи план остварен. Међутим, неспособни колективи, неснабдевени ни машинама ни новцем, саботирани од стране присиљених сељака нису били у стању да својом производњом замене индивидуална газдинства на којима се до тада заснивала руска привреда. Сељаци су потом у масама почели напуштати колхозе и враћали се на индивидуалну обраду. Али за већину, посебно за сиромашне сељаке то више није било могуће и онда је дошло до повратног таласа улажења у колхозе, само споријег. Колхоз је уствари био облик радних заједница под којим се најчешће подразумевао артел јер је био најраспрострањенији. Постојала су три облика радних заједница: „доз“ или радна задруга имао је заједнички само алат и справе за рад. У „артелу“ или производној задрузи колективизована су главна средства производње земља, стока и алат. У трећем облику „комуни“ колективни принцип је важио за

производњу и поделу произведених добара. Совхози су били државна пољопривредна добра позната и као фабрике жита.

У колхоз су сељацу уносили сву своју имовину изузев куће у којој су становали, окућнице са баштом, живине, једне краве, овце и козе. Од унетих добара један део, четвртина или половина остајао је у сталној својини колхоза, док се остатак сматрао сељачким уделом на основи кога се делио и део годишњег прихода. Уколико је сељак иступао враћао му се само удео и то не оне земље коју је унео већ одговарајућа количина на терену који колхоз одвоји. Сви чланови артела чинили су скупштину која је бирала управу артела. Управа је распоређивала рад на чланове, а у почетку се радило по породицама и добитак у производњи и новцу је дељен по глави што се убрзо показало нерационалним. Стаљин је 1931. године објавио нове методе за извођење индустријског плана, а важна промена је било различито награђивање квалификованих и неквалификованих радника. На колективним земљорадничким имањима подела производа по глави замењена је платом према квалитету и квантитету извршеног рада. То је довело до поделе рада према способностима и специјализовања поједних група радника за поједине послове. Тај систем рада унесен у совјетски колхоз из основа је променила чињеница да је сав радников рад ишао на непосредну корист њега самог и његове заједнице. Али, то је важило само за фабричког и пољопривредног радника. Међутим, самостални сељак је добио нешто у извесном просечном обезбеђењу, а све изгубио у самосталности. Главни проблем колективизације села био је у питању да ли самостални сељак могао да прихвати начин живота и рада плаћеног радника.¹¹³

Бољшевици су после рата дословно применили теоријске темеље својих уверења у пракси. Како би приватни капитал пренели у јавну својину, извршена је конфискација, национализоване су банке, приватна индустријска предузећа, па је и навац укинут у приватној размени добара. Међутим, није било очекиваних резултата, па су се постепено враћали капитализму тј. новцу, банкама и приватни предузећима. Због неуспеха је у партији дошло до поделе на левичаре и десничаре. Иностранци је сматрао да је њихова међусобна борба уз присуство политичке полиције у Русији било једини разлог који је кочио прелазак на редовни европски економски поредак у овој земљи.¹¹⁴

Совјети и црква

Борба против цркве и свих вероисповести у Русији добила је облик погрома и нашла одјека у читавој Европи што је изазвало протесте англиканске, католичке, православне и јеврејске цркве. По законима о вероисповестима у Совјетској Русији могла су се стварати верска удружења ради исповедања разних верских начела, схватања и

¹¹³В.М.Г, *Колективизација руског села*, СКГ, књ. XLVI, бр.4, 16. октобар 1935, 306-309.

¹¹⁴Иностранци, *Дискусија о капиталу*, СКГ, књ. XXXII, бр.3, 1. фебруар 1931, 240.

веровања. Та удружења је чинило најмање двадесет лица исте вероисповести, а мање од тог броја је чинило верску групу коју је власт као и удружења требала претходно да потврди. Они су могли узимати у закуп просторије од приватних лица или оне које су биле означене од локалних совјетских власти, али су условно верске обреде могли вршити само у једним просторијама и у једном месту. На тај начин исто верско удружење или група нису могли имати више од једног храма у једном месту. Генерални скупови су се могли одржавати само уколико су претходно пријављени надлежним властима и одобрени. Забрањено је било држање кредитне установе, коопретиве, трговачких удружења и употреба покретне и непокретне имовине у друге сврхе осим верских. Није било дозвољено ни установљавање просветних домова, читаоница, болница, дечијих забавишта и других културних установа, а допуштене су биле само књиге које се односе на дотичну вероисповест удружења или групе. Забрањена су била и предавања о вери и другим предметима који се тичу вере, а то је било дозвољено само богословним школама и личностима које су посебно овлашћене од Комесаријата за унутрашње послове. Законом се ограничавало руковање и стицање материјалних средстава за верске сврхе, а кршење се строго кажњавало. Верски обреди се нису могли вршити у државним, општинским и јавним зградама, већ само у локалима који су за то назначени од надлежних власти. Одобрени су били црквени обреди на самртној постели, у болници и на гробовима. Закон је предвиђао и низ мера којима се ограничавала надмоћност једне вере над другом и политички утицај са стране потпуно онемогућио. Извођење колективизације привреде и ограничавање вероисповести у пракси се показало катастрофално по бољшевички режим и по народ у Русији. Насилна колективизација је навела сељаке који су чинили 95% целокупног становништва да уништи бар две трећине својих пољопривредних средстава за обраду земље, а забрана верске службе довела је до револта 99% становништва у Русији. Немоћна да стане на пут непријатељском расположењу руског сељака, Стаљинова влада је после два месеца извођења нагло обуставила све мере колективизације привреде и дерегиолизирања руског сељака.¹¹⁵

Званична патријаршија Московске цркве осуђивала је реформске покушаје у руској цркви у самој Русији, али и десничарски курс руских емигрантских општина и њиховог Синода који се налазио у Сремским Карловцима.¹¹⁶

Војска

Руси су увек водили рачуна о војничком васпитању, а први мајски дан 1932. године био је претворен у војничку манифестацију. Војска била организована на начелу пролетерске солидарности. Велики број младих регрута се, за време обуке, учио грађанским дужностима и одговорности. Иако су руски делегати у разним државама

¹¹⁵Е. СП, *Руска наука у емиграцији*, СКГ, књ. XXXI, бр.7, 1. децембар 1930, 547-551.

¹¹⁶Е. Захаров, *Црвени архив*, СКГ, бр. XXXVI, бр.8, 16. август 1932, 635.

склапали уговоре о ненападању, против рата, за то време је Москва подизала црвене армије. По службеним подацима совјетска влада је имала 562 000 војника, али како је у Русији постојала принудна војна обавеза за сва мушка лица од 19. до 40. година тако је годишње око 900 000 регрута пролазило кроз регрутне комисије. Половина је служила двогодишњу војну обуку, а друга половина је улазила у грађанску службу у којој су постојала правила војничке службе. Поред професионалних трупа чији је број био објављен, постојале су и многобројне дружине са војничком организацијом и тернингом

. Уз то су жене и деца имали једну врсту војничке обуке која је имала облик принудне обавезе. Црвена војска била је централни део организације, истовремено одбрамбена и политичка војска. У њу су улазили само доказани бољшевици, деца најбољих, а поред војничке обуке пролазили су и обуку за вршење пропаганде. Совјети су ову војску спремали за светску револуцију, а веровали су и да ће она бити одлучујући чинилац у политици у Средњој Европи, као и у одржавању равнотеже између Европе и Истока.¹¹⁷

Немачка је снабдевала Совјетску Русију авионима, материјалом, као и стручним особљем, инструкторима и инжињерима. Изградњом фабрика за авионе, Русија је постала ваздушна сила, у којој се ниједна индустрија није развила тако брзо као авијатичарска.¹¹⁸

¹¹⁷Иностранци, *Шта је Азија примила од Европе*, СКГ, књ. XXXVII, бр.2, 16. септембар 1932, 142-144.

¹¹⁸Никола Милетић, *Авијатика у свету*, СКГ, књ. XVI, бр.5, 1. новембар 1925, 388.

Закључак

Везе између руског и српског народа засноване на заједничкој прошлости и међусобним утицајима опстајале су на различитим нивоима и приликом прекида дипломатских односа самих држава. Осећања о словенској солидарности према братском руском народу, како се показало у међуратном периоду, није могла диктирати званична политика самих држава. Упркос прекиду званичних дипломатских односа између Краљевине СХС/Југославије и Совјетске Русије у међуратном периоду југословенска јавност је преко штампе била обавештавана о дешавањима у Русији. Штампа је представљала важан извор за анализу ставова југословенске политичке јавности према СССР-у. У раду је анализиран периодични часопис Српски књижевни гласник који је окупио стручну и научну јавност. У ту сврху је истражена цела друга серија овог часописа од септембра 1920. године до априла 1941. године.

СКГ је у континуитету износио текстове о догађајима на простору Русије, још од завршних периода грађанског рата и стране интервенције. У њему је слика совјетског друштва углавном давана критички, али не и тенденциозно негативно. У исто време, посвећивала се пажња избегличкој белој емиграцији у Југославији, као и у Европи, и на тај начин давала једна заокружена слика руског народа. Ту су истакнуту улогу имали и књижевност, велики руски писци, песници и њихова дела, почевши од Достојевског, Толстоја, Пушкина и др. Писано је и о актуелним питањима Совјетске Русије, нарочито стању у привреди, реформама управљања, партијској структури КП СССР-а, личностима и односима снага у врху партијског и државног руководства. Изражено је било интересовање у правцу кризе функционисања совјетске привреде и друштва у целини, неспоразумима и сукобима у партијском врху, спровођењу откупа од сељака, обрачунама са неподобним слојевима у земљи, недостатку друштвених слобода, економским недостацима и периодичним појавама глади у појединим регијама, и нарочито јавним процесима и суђењима, прогонима бивших високих партијских, војних и државних функционера.

Аналитичари о догађајима у Русији су углавном били југословенски дипломати, политичари, публицисти (Драгиша Васић, Живојин Балугџић, Јован Јовановић Пижон, Мирослав Крлежа и др.), затим сами руски емигранти научници попут А. Погодина, А. Јелачића, али и страни путописци који су извештавали са својих путовања и екскурзија из Совјетске Русије. Током тридесетих година у више наврата су своје анализе о кретањима у Совјетској Русији и ширим европским питањима који су се дотицали и бавили СССР, давали и амерички, британски и ређе француски дипломати и аналитичари. Све те анализе СКГ је ревносно преносио својој читалачкој публици. Чланци о Совјетској Русији постали су бројнији у периоду од половине тридесетих, када је порасла опасност од нациста, СССР ушао у Друштво народа, и постало јасно да је совјетски привредни модел имун на светску економску кризу. Такође, без обзира на бескрупулозне обрачунае у врху совјетске политике и масовне жртве, што је само по себи значајно смањивало углед СССР-а у очима читалаца

велику nadу за међународну јавност је представљала свест о томе да совјетска политика са Стаљином, па и сама Коминтерна не стављају више у први план као свој стратешки циљ, ширење комунизма у Европи и свету преко организовања револуција и преврата.

Поред праћења политичке и друштвене ситуације у Совјетској Русији, СКГ је пратио, а често и критиковао држање југословенских власти према режиму и народу у Русији. Павећи разлику између бољшевичког режима и самог руског народа, увек је био на страни народа и чврсто бранио своје братске осећаје према њему.

Извори

1. Богдан Поповић, Слободан Јовановић, *Читаоцима нове серије „Српског књижевног гласника“*, Српски књижевни гласник (даље: СКГ), књ. I, бр. 1. септембар 1920, 1-4.
2. Александар Погодин, *Руска књижевност за последњих десет година*, СКГ, књ. I, бр. 1. септембар 1920, 194-198.
3. Иностранци, *Руско-пољски рат*, СКГ, књ. I, бр. 1. септембар 1920, 229-231.
4. А. Погодин, *Руска књижевност за последњих десет година*, СКГ, књ. I, бр. 4, 15. октобар 1920, 271-275.
5. Иностранци, *Енглеско-француски односи*, СКГ, књ. II, бр. 1, 1. јануар 1921, 68-70.
6. Иностранци, *Политички преглед*, СКГ, књ. II, бр. 3, 1. фебруар 1921, 231-232.
7. Божидар Пурић, *Русија и Руси*, СКГ, књ. II, бр. 4, 16. фебруар 1921, 267-276.
8. Божидар Пурић, *Русија и Руси*, СКГ, књ. II, бр. 6, 16. март 1921, 446-450.
9. Иностранци, *Политички преглед (Британско-руски уговор)*, СКГ, књ. II, бр. 8, 16. април 1921, 634.
10. Димитрије Поповић, *Наши односи са Русијом*, СКГ, књ. IV, бр. 2, 16. септембар 1921, 117-126.
11. Иностранци, *Политички преглед (Пролетерска спољна политика)*, СКГ, књ. IV, бр. 4, 16. октобар 1921, 315-317.
12. Иностранци, *Руси*, СКГ, књ. V, бр. 7, 1. април 1922, 553-555.
13. Иностранци, *Политички преглед (Ђеновска конференција)*, СКГ, књ. VI, бр. 1, 1. мај 1922, 147-151.
14. Иностранци, *Политички преглед (Крај Ђеновске конференције)*, СКГ, књ. VI, бр. 3, 1. јун 1922, 220-223.
15. Иностранци, *Политички преглед (Хашки састанак)*, СКГ, књ. VI, бр. 5, 1. јул 1922, 389.
16. Димитрије Поповић, *Наши интереси у данашњој Источној кризи*, СКГ, књ. VII, бр. 6, 16. новембар 1922, 454-460.
17. Живојин Балугџић, *Старе и нове борбе око мореуза*, СКГ, књ. VII, бр. 8, 16. децембар 1922, 587-600.
18. Живојин Балугџић, *Спољна политика Совјетске Русије*, СКГ, књ. VIII, бр. 7, 1. април 1923, 498-512.
19. Иностранци, *Спољна политика*, СКГ, књ. VIII, бр. 7, 1. април 1923, 542.
20. Иностранци, *Владин експозе о спољној политици*, СКГ, књ. IX, бр. 4, 16. јун 1923, 314-317.
21. Иностранци, *Одлуке Малог споразума*, СКГ, књ. IX, бр. 3, 1. фебруар 1924, 215-216.
22. Иностранци, *Енглеско признање совјетске Русије*, СКГ, књ. XI, бр. 4, 16. фебруар 1924, 314-315.
23. Живојин Балугџић, *Лењин*, СКГ, књ. XI, бр. 5, 1. март 1924, 347-354.
24. Иностранци, *Бесарабија*, СКГ, књ. IX, бр. 7, 1. април 1924, 544-545.

25. Иностранци, *Бесарабија*, СКГ, књ.ХИИ, бр.1, 1.мај 1924, 68-69.
26. Иностранци, *Англо-руски уговори*, СКГ, књ.ХИИ, бр.8, 16.август 1924, 265-626.
27. Иностранци, *Лига народа и разоружање*, СКГ, књ.ХИИ, бр.2, 16.септембар 1924, 143.
28. Иностранци, *Спољна политика*, СКГ, књ.ХИИ, бр.6, 16.новембар 1924, 463.
29. Иностранци, *Совјетска Русија и Европа*, СКГ, књ.ХИИ,бр.7, 1.децембар 1924, 549-552.
30. Иностранци, *Енглеско-руски односи*, СКГ,књ.ХИИ, бр.8, 16.децембар 1924, 621-622.
31. Иностранци, *Данашња Русија*, СКГ. књ.ХИИ, бр.6, 16.март 1925, 464-466.
32. Иностранци, *Женевски пакт и међународни мир*, СКГ, књ.ХИИ, бр.7, 1.април 1925, 545-546.
33. Иностранци, *Спољна политика - 1924. година*, СКГ, књ.ХИИ, бр.1, 1.јун 1925,61-62.
34. Иностранци, *Русија и Пољска*, СКГ, књ.ХИИ, бр.4, 16.октобар 1925, 302-303.
35. Никола Милетић, *Авијатика у свету*, СКГ, књ.ХИИ, бр.5, 1.новембар 1925, 388.
36. Д. Миловановић, *Двестогодишњица руске Академије наука*, СКГ, књ.ХИИ, бр.6, 16.новембар 1925, 466-470.
37. Иностранци, *Спољна политика - 1925.година*, СКГ, књ.ХИИ, бр.1, 1.јануар 1926, 66-69.
38. Иностранци, *Наша спољна политика у финансијском одбору*, СКГ, књ.ХИИ, бр.2, 1.фебруар 1926, 222.
39. Иностранци, *Међународна зближавања*, СКГ, књ.ХИИ, бр.1, 1.мај 1926,71-73.
40. Иностранци, *Немачко-руски уговор*, СКГ, књ.ХИИ, бр.2, 16.мај 1926, 140-141.
41. Светислав Петровић, *Нова руска литература*, СКГ, књ.ХИИ, бр.8, 16.август 1926, 608-611.
42. Иностранци, *Привредна и политичка криза у Русији*, СКГ, књ.ХИИ, бр.2, 16.септембар 1926,147-149.
43. Иностранци, *Спољна политика*, СКГ, књ.ХИИ, бр.5, 1.новембар 1926, 388.
44. Милан Богдановић, *Мирослав Крлежа: Излет у Русију*, СКГ, књ.ХИИ, бр.6, 16.новембар 1926, 454-459.
45. Иностранци, *Даљњи Исток*, СКГ, књ.ХИИ, бр.5, 1.март 1927, 391.
46. Иностранци, *Владина излагања о спољној политици*, СКГ, књ.ХИИ, бр.7, 1.април 1927, 542-544.
47. Иностранци, *Бесарабија*, СКГ, књ.ХИИ, бр.8, 16.април 1927, 627-629.
48. Катарина Богдановић, *Артур Шадвел: Слом социјализма*, СКГ, књ.ХИИ, бр.7, 1.август 1927, 534-539.
49. Александар Видаковић, *Большевизам у очима Запада*, СКГ, књ. ХИИ, бр.1, 1.септембар 1927, 56-36.
50. Александар Видаковић, *Большевизам у очима Запада*, СКГ, књ. ХИИ, бр.2, 16.септембар 1927, 136-142.
51. Иностранци, *Русија и Француска*, СКГ, књ.ХИИ, бр.4, 16.октобар 1927, 301-305.

52. Момчило Ђорђевић, *Случај Троцкога*, СКГ, књ.ХХИ, бр.7, 1.децембар 1927, 524-532.
53. Непотписано, *Европа у 1927. години*, СКГ, књ.ХХИИ, бр.1, 1.јануар 1928, 59.
54. Иностранци, *Француска, Италија и Југославија*, СКГ, књ.ХХИИ, бр.1, 1.јануар 1928, 78-79.
55. Иностранци, *Наши биланс спољне политике*, СКГ, књ.ХХИИ, бр.2, 16.јануар 1928, 152-153.
56. Првош Сланкаменац, *Дечја књижевност у Русији*, СКГ, књ.ХХИИИ, бр.7, 1.август 1928, 521-529.
57. Драгиша Васић, *Пролетерски песници*, СКГ, књ.ХХИИИ, бр.7, 1.септембар 1928, 26-32.
58. Светозар Матић, *Василије Немировић Данченко*, СКГ, књ.ХХИИИ, бр.2, 16.септембар 1928, 125-129.
59. Александар Погодин, *Да ли је решено Источно питање?*, СКГ, књ.ХХИИИ, бр.4, 16. октобар 1928, 209-217, 289-293.
60. Г. КР, *Први конгрес руских књижевника и новинара у Београду*, СКГ, књ.ХХИИИ, бр.4, 16.октобар 1928, 318-319.
61. КР, *Руски архив*, СКГ, књ.ХХИИИ, бр.5, 1.новембар 1928, 390-391.
- 62.
63. А. П, *Једна нова књига о Русији*, СКГ, књ.ХХИИИИ, бр.2, 15.јануар 1929, 158-159.
64. Е. Захаров, *Часописи у Совјетској Русији*, СКГ, књ.ХХИИИИ, бр.2, 16.јануар 1930, 152-154.
65. Е. З, *Руска издања у Југославији*, СКГ, књ.ХХИИИИ, бр.5, 1.март 1930, 388-390.
66. Иностранци, *Пољопривреда и вера Совјетске Русије*, СКГ, књ.ХХИИИИ, бр.7, 1.април 1930, 544-547.
67. Иностранци, *Нестабилност европских влада*, СКГ, књ.ХХИИИИ, бр.8, 16.април 1930, 624.
68. Е. СП, *Руска наука у емиграцији*, СКГ, књ.ХХИИИИИ, бр.7, 1.децембар 1930, 547-551.
69. Милан Грол, *Тридесетогодишњица Српског Књижевног Гласника*, СКГ, књ.ХХИИИИИ, бр. 1. јануар 1931, 1-20.
70. Ранко Младеновић, *Две премијере совјетских комада*, СКГ, књ.ХХИИИИИ, бр. 1. јануар 1931, 63-67.
71. Иностранци, *Дискусија о капиталу*, СКГ, књ.ХХИИИИИ, бр.3, 1.фебруар 1931, 240.
72. Иностранци, *Промене у Европи*, СКГ, књ.ХХИИИИИ, бр.5, 1.март 1931, 412-414.
73. Непотписано, *Политички преглед*, СКГ, књ.ХХИИИИИ, бр.6, 16.март 1931, 495-496.
74. Иностранци, *Неки међународни догађаји*, СКГ, књ.ХХИИИИИ, бр.2, 16. мај 1931, 150-151.
75. Иностранци, *Руски петолетни план*, СКГ, књ.ХХИИИИИ, бр.4, 16.јуни 1931, 309-312.
76. Иностранци, *Промене у Русији*, СКГ, књ.ХХИИИИИ, бр.7, 1.август 1931, 550-551.

77. Владимир Познер, *Нови руски писци у школи живота*, СКГ, књ. XXXV, бр.1, 1. јануар 1932, 27-33.
78. Иностранци, *Руске прилике*, СКГ, књ. XXXV, бр.6, 16. март 1932, 469-471.
79. Иностранци, *Русија*, СКГ, бр. XXXVI, бр.1, 1. мај 1932, 65-66.
80. Е. Захаров, *Совјетски часописи у 1932. години*, СКГ, бр. XXXVI, бр.2, 16. мај 1932, 151-153.
81. Е. Захаров, *Црвени архив*, СКГ, бр. XXXVI, бр.8, 16. август 1932, 635-636.
82. Иностранци, *Привредне невоље Европе*, СКГ, књ. XXXVI, бр.3, 1. јуни 1932, 229.
83. Случајни, *Узроци светске кризе*, СКГ, књ. XXXVI, бр.4, 1. јуни 1932, 284-290.
84. Случајни, *Узроци светске кризе*, СКГ, књ. XXXVI, бр.5, 1. јуни 1932, 376-379.
85. Владимир Познер, *Десет дана код Максима Горког*, СКГ, књ. XXXVI, бр.6, 16. јули 1932, 450-460.
86. Владимир Познер, *Десет дана код Максима Горког*, СКГ, књ. XXXVI, бр.7, 1. август 1932, 536-545.
87. Иностранци, *Совјети скрећу*, СКГ, књ. XXXVI, бр.8, 16. август 1932, 623-625.
88. Е. Захаров, *Црвени архив*, СКГ, књ. XXXVI, бр.8, 16. август 1932, 635.
89. Иностранци, *Шта је Азија примила од Европе*, СКГ, књ. XXXVII, бр.2, 16. септембар 1932, 142-144.
90. У, *Руски архив*, СКГ, књ. XXXVII, бр.6, 16. новембар 1932, 476.
91. А. Ј., *Куда иде Русија*, СКГ, књ. XXXIX, бр.3, 16. јули 1933, 318-319.
92. Иностранци, *Источни пакт*, СКГ, књ. XXXIX, бр.6, 16. јули 1933, 466-467.
93. Иностранци, *Привредни планови*, СКГ, књ. XXXIX, бр.7, 1. август 1933, 544.
94. С, *Настава у Русији*, СКГ, књ. XXXIX, бр.8, 16. август 1933, 633-635.
95. Иностранци, *Око организације средње Европе*, СКГ, књ. XL, бр.3, 1. октобар 1933, 227-228.
96. Иностранци, *Словенске земље*, СКГ, књ. XL, 16. октобар 1933, 311-313.
97. С., *Совјетски радови на пољу југословенске књижевности и историје*, СКГ, књ. XL, бр.6, 16. новембар 1933, 475.
98. Ж, А. В. Луначарски, СКГ, књ. XLI, бр.2, 16. јануар 1934, 159-160.
99. Ал. Јелачић, А. В. Луначарски, СКГ, књ. XLI, бр.3, 1. фебруар 1934, 198-199.
100. Р, *Нова спољна политика Совјета*, СКГ, књ. XLI, бр.3, 1. фебруар 1934, 236.
101. Иностранци, *Мала Антанта и Балкан*, СКГ, књ. XLI, бр.4, 16. фебруар 1934, 308.
102. Александар Билимовић, *Проблем планске привреде*, СКГ, књ. XLI, бр.7, 1. април 1934, 522-531.
103. Иностранци, *Политички преглед*, СКГ, књ. XLII, бр.2, 16. мај 1934, 173-174.
104. Е. Захаров, *Совјетска књижевна енциклопедија*, СКГ, књ. XLII, бр.5, 1. јули 1934, 416-418.
105. Н, *Совјетски глас о С. књ. гласнику*, СКГ, књ. XLII, бр.6, 16. јули 1934, 492.
106. Иностранци, *Источни Локарно*, СКГ, књ. XLII, бр.7, 1. август 1934, 570-571.

107. Иностранци, *Русија, Европа, мир*, СКГ, књ.ХЛШ, бр.1, 1.септембар 1934,58-60.
108. Повремени, *Кроз књиге и догађаје*, СКГ, књ.ХЛШ, бр.1, 1.септембар 1934, 67-69.
- 109.
110. Иностранци, *Русија у Лиги народа*, СКГ, књ.ХЛШ, бр.3, 1.октобар 1934,230-233.
111. Иностранци, *Русија у Лиги народа*, СКГ, књ.ХЛШ, бр.3, 10.октобар 1934, 230-232.
112. Иностранци, *Руска политика*, СКГ, књ.ХLV,бр.2, 15.мај 1935,151-154.
113. Иностранци, *Француска, Русија и Чехословачка*, СКГ, књ.ХLV, бр.3, 1.јуни 1935,233-236.
114. Иностранци, *Русија скреће*, СКГ, књ.ХLV, бр.6, 16.јули 1935,477-481.
115. Марк Слоним, *Хроника совјетске књижевности*, СКГ, књ.ХLV, бр.7, 1.август 1935,524-528.
116. Душан М. Јеремиић, *Привредно-социјални проблеми на међународној конференцији рада*, СКГ, књ.ХLVI, бр.2, 16. септембар 1935, 122-125.
117. В.М.Г, *Колективизација руског села*, СКГ, књ.ХLVI, бр.4, 16.октобар 1935, 306-309.
118. Илија Голешчев-Кутузов, *Две књиге о савременој руској књижевности*, СКГ, књ.ХLVI, бр.5, 1.новембар 1935, 385-386.
119. Глеб Струве, *Књижевност у савременој Русији*, СКГ, књ.ХLVI, бр.8, 16.децембар 1935,621-629.
120. А.Ј, *Руско-српска библиографија*, СКГ, књ.ХЛШ, бр.1, 1.мај 1936, 77.
121. Иностранци, *Варшава-Београд*, СКГ, књ.ХЛШ, бр.4, 16.јуни 1936, 318.
122. У, *Руски архив*, СКГ, књ.ХLVШ, бр.7, 1.август 1936, 555-556.
123. Иностранци, *Састанак у Братислави*, СКГ, књ.ХLIX, бр.2, 16.септембар 1936,146.
124. Иностранци, *Ствари у Европи се заплићу*, СКГ, књ.ХLIX, бр.3, 1.октобар 1936,218-220.
125. Иностранци, *Рат није неопходан*, СКГ, књ.Л, бр.1, 1.јануар 1937,69-71.
126. А.Ј, *Руски архив*, СКГ, књ.ЛII, бр.4, 16.октобар 1937, 318-319.
127. Иностранци, *1937-година идеолошких сукоба*, СКГ, књ.ЛШ, бр.2, 16.јануар 1938,154-157.
128. Иностранци, *Констатације*, СКГ, књ.ЛШ, бр.3, 1.фебруар 1938,226-227.
129. Иностранци, *Меродавне изјаве без коментара*, СКГ, књ.ЛШ, бр.5, 1.март 1938,395-396.
130. Х.У.У, *Европа у сукобу на Крајњем Истоку*, СКГ, књ.ЛIV, бр.8, 16.август 1938,576-578.

131. Иностранци, *Пред озбиљним догађајима*, СКГ, књ. LV, бр.3, 1.октобар 1938,214-216.
132. Драган Милићевић, *Војничке последице Минхенског споразума*, СКГ, књ.LVI, бр.2, 16.јануар 1939,149-155.
133. Војислав М. Грол, *Феномен једне партије*, СКГ, књ.LVI, бр.5, 1. март 1939, 376-385.
134. Живојин Балугџић, *Психолошке основе енглеско-руских разговора*, СКГ, књ.LVII, бр.4, 16.јуни 1939,296-301.
135. Живојин Балугџић, *Русија се враћа у Европу*, СКГ, књ.LVIII, бр.4, 16.октобар 1939, 240-243.
136. Драган Милићевић, *Последице руско-немачког пакта*, СКГ, књ.LVIII, бр.2, 16.септембар 1939,114-117.
137. Гојко Грџић, *Немачка и блокада*, СКГ, књ.LVIII,бр.5, 1. новембар 1939, 291-303.
138. Живојин Балугџић, *Русија у међународним односима*, СКГ,књ.LVII, бр.7, 1. децембар 1939, 437-439.
139. Живојин Балугџић, *Преокрет у тежњама балканског савеза*, СКГ, књ.LIX, бр.3, 1.фебруар 1940, 225-228.
140. Живојин Балугџић, *Финска постаје предстража европских демократских сила*, СКГ, књ.LIX, бр.7, 1.април 1940,541-544.
141. Живојин Балугџић, *Совјетска Русија и националне тежње у Европи*, СКГ, књ.LX, бр.3, 1.јуни 1940,223-226.
142. Живојин Балугџић, *„Иностранци“ и његови погледи на међународне односе*, СКГ, књ. LX бр.4, 16. јун 1940, 303-304.
143. Б.К, *Руска издања о Србима и другим Словенима*, СКГ, књ.LX, бр.8, 16.август 1940, 642.
144. А. Погодин, *Пушкин и Гогољ у Совјетској Русији*, СКГ, књ.LXI, бр.1, 1.септембар 1940, 45-47.
145. Б, *Смрт Лава Троцког*, СКГ, књ.LXI, бр.2, 16.септембар 1940, 156-157.
146. Живојин Балугџић, *Политички преглед (Русија и Турска)*, СКГ, књ.LXI, бр.6, 16. новембар 1940, 463-464.
147. *Четрдесетогодишњица Српског књижевног гласника*, СКГ, књ.LXII , бр.3, 1. фебруар 1941, 173-179.

Литература

1. Драгиша Витошевић, *Српски књижевни гласник 1901-1914*, Београд 1990.
2. Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*, књ.3, Београд 1997.
3. Александар Животић, *Југословенско-совјетски односи 1939-1941. године*, Београд 2016.
4. Милосав Јанићијевић, *Стваралачка интелигенција међуратне Југославије*, Београд 1984.
5. Алексеј Јелачић, *Историја Русије – Русија и Балкан: преглед политичких и културних веза Русије и балканских земаља 866-1940*, Ниш 2016.
6. Мирослав Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, Београд 1996.
7. Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, Београд 2006.
8. Мирослав Јовановић, *Срби и Руси 12-21. век (историја односа)*, Београд 2012.
9. Љубомир Петровић, *Југословенска држава и друштво у периоду 1920-1941*, Београд 2000.
10. Милош Тимотијевић, *Драгиша Васић (1885-1945) и српска национална идеја*, Београд 2016.
11. Славољуб Цветковић, *Југославија 1939-1941*, Београд 1999.